The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37

Η μετανάστευση στη Μάνη

Ιωάννης Β. Καπελούζου

doi: [10.12681/grsr.456](https://doi.org/10.12681/grsr.456)

Copyright © 1979, Ιωάννης Β. Καπελούζου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καπελούζου Ι. Β. (1979). Η μετανάστευση στη Μάνη. *The Greek Review of Social Research*, 36, 262–283.
<https://doi.org/10.12681/grsr.456>

ή μετανάστευση στή Μάνη

του
Ιωάννη Β. Καπελούζου

είσαγωγή

Η παρούσα εργασία για τη μετανάστευση των κατοίκων της Μάνης περιλαμβάνει τὰ πορίσματα έρευνας πού πραγματοποιήθηκε σέ δύο επίπεδα. Στο γενικό, δηλαδή σέ εκείνο πού αναφέρεται στό σύνολο του χώρου της Μάνης καί στό τοπικό, δηλαδή σέ εκείνο πού αναφέρεται στην έρευνα του φαινομένου σέ μιά συγκεκριμένη κοινότητα της περιοχής, στην κοινότητα του Κέντρου Άβιας.

Θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας αποτέλεσαν οι υποθέσεις καί τὰ πορίσματα προγενέστερων έρευνών πάνω στό φαινόμενο της ελληνικής μετανάστευσης καί συγκεκριμένα εκείνα πού αναφέρονται στά γενεσιουργά του αίτια, στην εξέλιξη, στις συνέπειές του καί στό βαθμό άφομοίωσης των άποδήμων στους τόπους εγκατάστασης.

Η μελέτη καλύπτει κυρίως τη χρονική περίοδο από τό τέλος του 19ου αιώνα καί τις άρχές του 20ού μέχρι σήμερα. Ωστόσο, γίνεται αναφορά σέ προγενέστερες άποδημίες Μανιατών, πού παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η εργασία αυτή δέν εξαντλεί τό θέμα. Άποτελεί μόνο μιά προσπάθεια συμβολής στη μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης σέ μιά περιοχή, για την όποία ελάχιστες ως τώρα έρευνες έχουν γίνει στόν τομέα αυτό.

ή περιοχή της μελέτης

Η Μάνη κατέχει τό μεγαλύτερο τμήμα της νότιας χερσονήσου της Πελοποννήσου πού σχηματίζει ό Ταύγετος ανάμεσα στις πεδιάδες της Σπάρτης καί της Μεσσηνίας, καί άπλώνεται στις πλαγιές καί τις ύψώρειές του σέ μιά επιφάνεια στενόμακρη, πού ξεκινά από την ψηλότερη κορυφή του καί καταλήγει στό ακρωτήριο Ταίναρο.

Χώρα όρεινή μέ κύρια χαρακτηριστικά τὰ γυνά καί άπόκρημα βουνά, τις βραχώδεις άκτές, την έλλειψη νερού καί τό άγρονο έδαφος, καταλαμβάνει

1. Έκτός από όρισμένες εργασίες για τις άποδημίες των κατοίκων της Μάνης στά χρόνια της Τουρκοκρατίας πού εξετάζουν τό θέμα από ιστορική κυρίως άποψη, δέν υπάρχει μελέτη άφιερωμένη στην εξέλιξη του φαινομένου κατά τη διάρκεια του αιώνα μας. Μερικά στοιχεία σχετικά μέ τό άντικείμενο μπορεί νά βρεί κανείς είτε σέ γενικότερες εργασίες πάνω στη Μάνη, είτε σέ ειδικές πάνω στό φαινόμενο της μετανάστευσης πού όμως καλύπτουν ένα ευρύτερο γεωγραφικό χώρο. Στην πρώτη κατηγορία θά μπορούσε νά καταταχθεί ή μελέτη της 'Εταιρείας Μελετών Περιβάλλοντος για την ανάπτυξη της Νοτιου Πελοποννήσου πού έγινε για λογαριασμό του 'Υπουργείου Έσωτερικών ('Αθήνα 1973), ενώ στη δεύτερη, οι εργασίες του F. Theodora, «Research Carried out in the Province of Laconia», *Essays on Greek Migration*, έκδοση ΚΚΕΑ, 'Αθήνα 1967 καί του J. Baxevanis, *Economy and Population Movements in the Peloponnesos of Greece*, έκδοση ΕΚΚΕ, 'Αθήνα 1972. Τέλος, ή πιθανόν ανέκδοτη μελέτη του P.S. Allen, *Social and Economic Change in a Depopulated Maniat Community*, 1973 αποτελεί ίσως τη μόνη εργασία πού έχει γίνει πάνω στις συνέπειες της μετανάστευσης, σέ επίπεδο ενός οικισμού της περιοχής.

έκταση 950 τετρ. χιλιομ., που άναλογοί στο 0,72% της συνολικής έκτασης της Χώρας και στο 4,43% της έκτασης της Πελοποννήσου. Ο πληθυσμός της άνερχόταν κατά την άπογραφή του 1971 σε 22.273 άνδρες, άριθμό, που άντιπροσώπευε το 0,25% του πληθυσμού της Έλλάδας και τό 2,26% του πληθυσμού της Πελοποννήσου του έτους εκείνου. Άπό τά μεγέθη αυτά προκύπτει ότι ή πυκνότητα πληθυσμού της Μάνης τό 1971 μόλις ξεπερνούσε τό 1/3 της πυκνότητας της Χώρας και τό 1/2 της πυκνότητας της Πελοποννήσου, άφού οί τιμές του σχετικού δείκτη ήταν 23,44 κάτοικοι στο τετραγωνικό χιλιόμετρο γιά τή Μάνη, 66,43 γιά τήν Έλλάδα και 46,03 γιά τήν Πελοπόννησο.

Διοικητικά, ή περιοχή διαιρείται στίς έπαρχίες Γυθείου και Οϊτύλου του νομού Λακωνίας και Καλαμών του νομού Μεσσηνίας. Τής τελευταίας ή μισή έκταση βρίσκεται στή Μάνη και κατέχει τό μεγαλύτερο τμήμα της λεγόμενης «Έξω Μάνης», που άποσπάστηκε άπό τήν έπαρχία Οϊτύλου τό 1937.² Διαιρείται έπίσης σε 71 κοινότητες. Άπό αυτές, 25 βρίσκονται στήν έπαρχία Γυθείου, 17 στήν Οϊτύλου και 29 στήν έπαρχία Καλαμών.

Η κατονομή του πληθυσμού της Μάνης άνάμεσα στίς έπαρχίες της δέν είναι ίσομερής. Στήν έπαρχία Οϊτύλου, τήν πιά άγωνα και άραιοκατοικημένη περιοχή, της όποιας ή έκταση άντιπροσώπευε τό 21,47% της συνολικής έκτασης της Μάνης, άναλογοί μόνο τό 16,71% του πληθυσμού, ενώ στήν έπαρχία Καλαμών, που κατέχει ποσοστό 44,94% της έκτασης της Μάνης, βρίσκεται τό 37% των κατοίκων της. Η έπαρχία Γυθείου φαίνεται νά είναι συγκριτικά πιά πυκνά κατοικημένη άφού στήν έκτασή της, που άναλογοί στο 33,57% της έκτασης της Μάνης, βρίσκεται έγκαταστημένο τό 46,27% του πληθυσμού. Έτσι, οί τιμές του δείκτη πυκνότητας πληθυσμού γιά τίς τρείς έπαρχίες ύπολογίζονται αντίστοιχα και μέ τήν παραπάνω σειρά σε 18,25, 19,30 και 32,30. Άλλά άν ληφθεί ύπ' όψη ότι περισσότεροι άπό τούς μισούς κατοίκους της έπαρχίας αυτής είναι συγκεντρωμένοι στο Γύθειο, τότε ή τιμή του δείκτη κατέρχεται γιά τήν ύπόλοιπη έπαρχία Γυθείου στο 18,09.

Άστικά κέντρα δέν ύπάρχουν. Τό Γύθειο μέ πληθυσμό 4.915 κατοίκους τό 1971 άποτελεί τό μόνο ήμισιαστικό οίκιστικό συγκρότημα της περιοχής. Ο

ύπόλοιπος πληθυσμός κατοικεί σε διάσπαρτους μικρούς οίκισμούς, που χαρακτηρίζονται άπό μία ξεχωριστή άρχιτεκτονική συγκρότηση, έκφραση της ιδιότυπης δομής της κοινωνίας της Μάνης τό 17ου ως και του 19ου αιώνα.³

μετακινήσεις πληθυσμών στη Μάνη και ύπολογισμός του μεγέθους της μετανάστευσης

Η εξέλιξη του μεγέθους του πληθυσμού της Μάνης άπό τό 1848⁴ μέχρι τό 1971 παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.

Παρατηρείται ότι κατά τή διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα ο πληθυσμός της περιοχής αύξάνεται συνεχώς γιά νά ξεπεράσει τό 1896 τούς 50.000 κατοίκους, άριθμό πού ή Μάνη δέν θά προσεγγίσει ποτέ πιά στο μέλλον. Όλόκληρη ή περίοδος μεταξύ των έτών 1896 και 1940 χαρακτηρίζεται άπό σταθερή μείωση του πληθυσμού, όχι όμως άνησυχητική, άφού τό μέγεθος του εξακολουθεί νά διατηρείται σε σχετικά ύψηλά επίπεδα (πάνω άπό 45.000 κατοίκους). Συγκεκριμένα, κατά τή διάρκεια των έτών 1896 ως 1920, ή Μάνη παρουσιάζει μείωση πληθυσμού κατά 7%, ενώ κατά τή διάρκεια της επόμενης είκοσαετίας κατά 2,5%. Άπό τό 1940 και ύστερα, τό μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής σημειώνει άπότομη πτώση (ή σύγκριση των άπογραφών των έτών 1940 και 1951 φανερώνει ποσοστό μείωσης πληθυσμού κατά 21,7%, των έτών 1951 και 1961 κατά 14,2% και έκείνη των έτών 1961 και 1971 κατά 27,8%). Έτσι σε διάστημα τριάντα έτών, τό μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής έλαττώνεται κατά 51,54%.

Χαρακτηριστικό είναι ότι ή μείωση πού σημειώθηκε μεταξύ των έτών 1896 και 1940, προέρχεται κυρίως άπό τίς έπαρχίες Οϊτύλου και Καλαμών. Στήν έπαρχία Γυθείου σημειώθηκε κατά τήν περίοδο αυτή αύξηση πληθυσμού, άν και, γιά όρισμένα χρονικά διαστήματα, ή εξέλιξη ήταν παράλληλη μέ έκείνη των άλλων έπαρχιών. Άλλά μετά τό 1940 ή άπώλεια πληθυσμού είναι φαινόμενο πού χαρακτηρίζει και τίς τρείς έπαρχίες. Στήν έπαρχία Γυθείου μάλιστα έχει λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις.

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι τά στοιχεία, πού παρουσιάστηκαν γιά τή Μάνη στήν προηγούμενη πα-

στερος οίκισμός έχει 2.000-9.999 κατοίκους. Πάνω άπό αυτά τά όρια βρίσκεται ή κατηγορία «άστικός» και κάτω, ή κατηγορία «άγροτικός».

5. Τά χωριά της Μάνης άποτελούνται άπό πλθός στενόμακρους πύργους ύψους μέχρι 25 μέτρων και άπό χαμηλότερες κατοικίες, πού συνήθως περιβάλλουν τούς πύργους, δημιουργώντας ένα πλέγμα στρατιωτικής όχύρωσης.

6. Γιά τό μέγεθος του πληθυσμού της Μάνης πριν άπό τό 1848 δέν ύπάρχουν άσφαλείς πληροφορίες. Ύπολογίζεται ότι μετά τήν πτώση του Βυζαντίου ο πληθυσμός της περιοχής κυμαινόταν άνάμεσα στους 40.000 - 80.000 κατοίκους, ενώ γύρω στό 1800 έφθανε τούς 45.000. Γιά μία σύνοψη παρουσίαση και κριτική των πηγών, πού άναφέρουν τά μεγέθη αυτά, βλέπε Κ. Κάσση, *Ίστορία της Μάνης*, Άθήνα 1977, σελ. 106-107.

2. Ο άριθμός αυτός προκύπτει άπό τήν έπεξεργασία των στοιχείων του *Λεξικού των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Έλλάδας*, έκδοση ΕΣΥΕ, 1974. Μέ τον ίδιο τρόπο ύπολογίστηκε και ο πληθυσμός της περιοχής.

3. Δυνάμει του Α.Ν. 1026 της 24-12-1937 (Βλέπε *Στοιχεία Συστάσεως και Έξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων*, έκδοση της Κεντρικής Ένώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Έλλάδος, Άθήνα 1962). Όπου στό έξής αναφέρεται ή έπαρχία Καλαμών, θά έννοείται μόνο τό υπάγονό «α» αυτήν τμήμα της Μάνης.

4. Σύμφωνα μέ τό κριτήριο της ΕΣΥΕ, σάν ήμισιαστικό χαρακτηρίζονται οί δήμοι και οί κοινότητες των όποιον ό πολυπληθέ-

Πηγή: Μ. Χουλιαράκη, *Γεωγραφική, Διοικητική καὶ Πληθυσμιακή Ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος (1821-1971)*, ἐκδ. ΕΚΚΕ, 1974.

ράγραφο, εἶναι ἀποτέλεσμα μεταβολῶν πού σημειώθηκαν στό μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Τό ἐρώτημα, πού ἀμέσως γεννιέται, εἶναι σέ τί ὀφείλονται οἱ μεταβολές αὐτές.

Αἴτιο εἶναι ἡ μετανάστευση.

Οἱ ἀδιάκοπες μετακινήσεις πληθυσμῶν εἶναι ἕνα ἀπό τά μόνιμα δημογραφικά χαρακτηριστικά τῆς Μάνης. Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν τήν πτώση τοῦ Βυζαντίου, παρατηροῦνται δύο ἀντίδρομα ρεύματα τέτοιων μετακινήσεων. Τό ἕνα μέ κατεύθυνση ἀπό ἄλλες περιοχές τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου πρὸς τή Μάνη καί τό ἄλλο ἀπό τή Μάνη πρὸς τά ἔξω. Στό δεύτερο, διακρίνονται οἱ ἀποδημίες τῶν Μανιατῶν πρὸς τό ἐσωτερικό καί ἐκεῖνες πρὸς τίς χώρες τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Γιά τούς τόπους προέλευσης καί ἀποδημίας τῶν κατοίκων τῆς Μάνης δέν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πληροφορίες. Τά ἄτομα πού ἀποτελέσαν τό πρῶτο ρεύ-

μα, προέρχονταν ἀπό οἰκογένειες τῆς Πόλης, τῆς Τραπεζούντας, τοῦ Μυστρά καί ἄλλων περιοχῶν, πού βρῆκαν στή Μάνη καταφύγιο.⁷ Τά ἄτομα τοῦ δευτέρου ρεύματος κατευθύνθηκαν πρὸς τή Μεσσηνία, τήν Κρήτη, τήν Κέρκυρα, τήν Κεφαλλονιά, τά Κύθηρα, τή Ζάκυνθο καθώς καί πρὸς τίς ἐλληνικές παροικίες τῆς Κεντρικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης, τῆς Ὁθωμανοῦ καί τῆς Αἰγύπτου, κυρίως ὅμως πρὸς τήν Ἰταλία καί τήν Κορσική.

Πρὸς τό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καί τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ Μανιάτες ἀκολούθησαν τό μεγάλο μεταναστευτικό ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, πού κατευθύνθηκε κυρίως πρὸς τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τούς δέν εἶναι γνωστός. Φαίνεται ὅμως ὅτι βρέθηκαν στήν πρωτοπο-

7. Βλέπε Ἄπ. Δασκαλάκη, «Σύντομος Ἱστορία τῆς Μάνης», *Χάρτη τῆς Μάνης*, ἐκδ. Δημ. Μανωλάκου, Πειραιεύς 1925.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Μεταβολή μεγέθους πληθυσμού Μάνης, Κέντρου 'Αβίας, Σκουτάρι και 'Υποδείγματος

Χρονική περίοδος	Μάνης	Κέντρου 'Αβίας	Σκουτάρι	% ποσοστό διαφοράς πληθυσμού μεταξύ δύο απογραφών	'Υποδείγματος (Κέντρου 'Αβίας + Σκουτάρι)
1940-1951	-21,74	32,79	-4,86		-21,65
1951-1961	-14,17	-3	-27,56		-13,48
1961-1971	-27,83	-26,38	-23,93		-30,84

Πηγή: ΕΣΥΕ, 'Απογραφές πληθυσμού ετών 1940-1971 (Επεξεργασία στοιχείων).

ρία της κίνησης, αφού μιά έρευνα για τους Έλληνες του Lowell της Μασαχουσέτης έδειξε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των άποικων της περιόδου εκείνης (35% του συνόλου και 51% των Έλλήνων που προέρχονταν από χωριά) ήταν Μανιάτες.⁸ Την ίδια εποχή άρχισε η εγκατάσταση των πρώτων άποικων στο Λαύριο και στον Πειραιά.

Οι άποδημίες συνεχίστηκαν κατά τα επόμενα χρόνια με βραδύτερο ρυθμό για να λάβουν το χαρακτήρα φυγής μετά το 1940. Μετανάστες της περιόδου αυτής κατευθύνθηκαν προς την Αυστραλία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και πόλεις του εσωτερικού. Άλλα ό μεγάλος όγκος τους συγκεντρώθηκε στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, ιδιαίτερα στον Πειραιά, όπου υπάρχει και ξεχωριστή συνοικία Μανιατών, τα 'Μανιατικά'. Το ποσοστό που αντιπροσωπεύει η εξωτερική μετανάστευση κατά την περίοδο αυτή δεν είναι γνωστό· κατά μία άποψη δεν απέχει πολύ από εκείνο του νομού Λακωνίας.⁹ Αντίθετη γνώμη έχει ο Θεοδωράς, που θεωρεί το ποσοστό μικρό εξ αιτίας της συγκεντρώσεως στον Πειραιά.¹⁰

Με τη βοήθεια ενός υποδείγματος, που κατασκευάστηκε από τα στοιχεία για τη φυσική κίνηση του πληθυσμού της κοινότητας Κέντρου 'Αβίας της μεσοσηνιακής Μάνης και του οικισμού Σκουτάρι της επαρχίας Γυθείου, υπολογίστηκε το μέγεθος του μεγάλου όγκου των μεταναστών της περιόδου 1940-1971.

8. Βλέπε Eleni Dracopoulou, «Immigration and Assimilation: The Greeks of Lowell», 'Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, 19-20, 1974, σελ. 70.

9. Δηλαδή μέσο ετήσιο ποσοστό κατά τη δεκαετία 1961-1970 13,8% έναντι 9,7% της Χώρας. Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι ασχοληθέντες με τη μελέτη για την ανάπτυξη της Νοτίας Πελοποννήσου, όπου προηγουμ., Β' Φάση, σελ. 357.

10. Βλέπε F. Theodoras, όπου προηγουμ., σελίδα 114.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Φυσική κίνηση του πληθυσμού 'Υποδείγματος και υπολογισμός της φαινομενικής μετακίνησης του πληθυσμού της Μάνης

Χρονική περίοδος	Περιοχή	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φαινόμενη μείωση	Φαινομενική μετακίνηση ¹¹
1941-1970	οίκισμοι 'Υποδείγματος Μάνη	405	249	-493 -23.686	649 (31.180)

Πηγές: Για το Κέντρο 'Αβίας, τα βιβλία των γεννήσεων και θανάτων της 'Ενορίας. Για το Σκουτάρι, η έργασια του P.S. Allen, όπου προηγούμε.

Στη χρησιμοποίηση του υποδείγματος οδήγησε η έξης παρατήρηση: 'Ενώ τα ποσοστά μείωσης του πληθυσμού της Μάνης κατά τις περιόδους μεταξύ των ετών απογραφής 1940, 1951, 1961 και 1971, απέχουν σημαντικά από τα αντίστοιχα του Κέντρου 'Αβίας ή του Σκουτάρι αν ληφθούν χωριστά, ώστόσο προσεγγίζουν πολύ στην περίπτωση που λαμβάνονται άθροιστικά. Δηλαδή, η Μάνη στο σύνολό της και το υπόδειγμα παρουσιάζουν κατά την περίοδο αυτή τον ίδιο περίπου ρυθμό μείωσης πληθυσμού (Βλέπε τους Πίνακες που ακολουθούν).

Με βάση τα στοιχεία του υποδείγματος υπολογίζεται ότι πάνω από 30.000¹² άτομα εγκατέλειψαν την περιοχή κατά τη διάρκεια των ετών 1940 ως 1971. Με άλλα λόγια στο διάστημα αυτό η Μάνη έχασε τόσο πληθυσμό όσο τα 2/3 περίπου του πληθυσμού που είχε το 1940. 'Από τα άτομα αυτά, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ, 8.500 περίπου έφυγαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 (βλέπε Πίνακα 3).

Το έρώτημα που γεννιέται στο σημείο αυτό, είναι ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν τον πληθυσμό της Μάνης στη φυγή.

11. 'Η φαινομενική μετακίνηση εκφράζει τη μεταβολή του πληθυσμού που όφειλεται άποκλειστικά στην είσοδο και έκροη μετανάστων.

12. 'Ο αριθμός δεν εκφράζει άπακριβώς την έκροη μεταναστών. 'Επειδή όμως το ποσοστό της είσοδης άτόμων στην περιοχή κατά την περίοδο αυτή είναι άσημαντο σε σύγκριση με το μέγεθος της έκροης (μόνο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 έندэхεται να σημειώθηκε κάποια τάση έπιστροφής, που είχε όμως προσωρινό χαρακτήρα), μπορεί με άσφαλεια να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει το πλήθος των άτόμων που μετανάστευσαν από τη Μάνη. Άλλα δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση του υποδείγματος. Στο επίπεδο του οικισμού ή της κοινότητας, τα άτομα που εισέρχονται μπορούν να έπηρεάσουν σημαντικά το αποτέλεσμα της φαινομενικής μετακίνησης. 'Ετσι, ό άριθμός θά είχε προκύψει μεγαλύτερος, άν είχαν υπολογιστεί οι μετακινήσεις άτόμων προς τους οικισμούς, που αποτέλεσαν το υπόδειγμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Μετανάστευση στη Μάνη κατά την περίοδο 1961-1971

Έπαρξία	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φαινόμενη μείωση	Μετανάστευση
Γυθείου	1.434	1.244	4.199	4.389
Οιτύλου	535	794	2.064	1.802
Καλαμών*			2.330	2.034
Σύνολο			8.593	8.225

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστικές της φυσικής κινήσεως του πληθυσμού.

* Υπολογίστηκε κατ' εκτίμηση.

παράγοντες της μετανάστευσης

Σάν βασικά αίτια της έκροής του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της Χώρας έχουν θεωρηθεί ή αδυναμία του αγροτικού τομέα να εξασφαλίσει ικανοποιητικό εισόδημα στους εργαζομένους σ' αυτόν, ή μικρή συμμετοχή του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα της οικονομίας στη συνολική παραγωγή, ή μεγάλη διασπορά του πληθυσμού σε μικρούς οικισμούς, ή μεταναστευτική παράδοση και οι εθιμικές οικονομικές συνθήκες στους τόπους προορισμού των μεταναστών.¹³

Από τους σημαντικότερους δείκτες του βιοτικού επιπέδου μιάς περιοχής είναι το κατά κεφαλή εισόδημα με το οποίο συναρτάται το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης, ή αποδοτικότητα της γης και το ποσοστό των αρδευόμενων εκτάσεων. Περιοχές με χαμηλό εισόδημα αναμένεται να εμφανίζουν μεγάλο ποσοστό μετανάστευσης.

Η ανάπτυξη του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης για το ύποαπασχολούμενο στη γεωργία δυναμικό. Περιοχές με μεγάλο ποσοστό απασχολούμενων στους τομείς αυτούς θα πρέπει να παρουσιάζουν χαμηλό δείκτη μετανάστευσης.

Η επίδραση της διασποράς του πληθυσμού σε μικρούς οικισμούς όφειλεται στο χαμηλό επίπεδο ζωής, εξ αιτίας της ανύπαρκτης σχεδόν αγοράς αγαθών και υπηρεσιών, της απουσίας κοινωνικών παροχών και της αδυναμίας αυτόνομης ανάπτυξης τους, ενώ η επίδραση της μεταναστευτικής παράδοσης συντελείται μέσω των έπικοινωνιακών δεσμών των αποδηγών με τους συγγενείς τους της γενέτειρας. Τέλος, η επίδραση των οικονομικών συνθηκών των τόπων προορισμού των μεταναστών έχει σημασία κυρίως στην έπιλογή του τόπου εγκατάστασης και είναι περισσότερο φανερή στην περίπτωση της εξωτερικής μετανάστευσης.

13. Για μία ανάλυση της επίδρασης των παραγόντων αυτών στη μετανάστευση βλέπε Π. Ρέππα, Προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης του πληθυσμού της υπαίθρου, έκδοση ΑΤΕ, Αθήνα 1977, σελ. 39-69.

Η Μάνη είναι όρεινη περιοχή. Συγκεκριμένα,¹⁴ σε ποσοστό 57% της έκτασής της χαρακτηρίζεται όρεινη, 25,8% ήμιορεινη και 16,7% πεδινή. Το ποσοστό της γεωργικής γης είναι μικρότερο εκείνου της Χώρας και της Πελοποννήσου (8% έναντι 29,9% και 39,9% αντίστοιχα). Ποσοστό 61,6% της επιφάνειας του εδάφους καλύπτεται από θάμνους και μόνο 6,2% από δάση (τά αντίστοιχα μεγέθη είναι 41,3% και 21,5% για την Ελλάδα και 39,9% και 18,7% για την Πελοπόννησο). Η αποδοτικότητα του εδάφους είναι πολύ χαμηλή. Η γεωργική γη βρίσκεται κυρίως σε πλαγιές με ανώμαλη διαμόρφωση και μεγάλη κλίση. Η βλάστηση είναι άραρη. Ελάχιστες είναι οι αρδευόμενες εκτάσεις (4,9% της γεωργικής γης), ο κλήρος μικρού μεγέθους (αναλογούν 25 περίπου στρέμματα στον ένεργο αγρότη) και κατακεραματισμένος, και ό βαθμός εκμηχάνισης άσημαντος. Αποτέλεσμα είναι ή παραγωγικότητα εργασίας¹⁵ να βρεθεί τό 1973 πολύ πίο κάτω από τό μέσο όρο της Χώρας (20.400 δρχ. έναντι 36.500 δρχ.). Ο έλαιόκαρπος αποτελεί τό βασικότερο είδος παραγωγής και συμμετέχει σε ποσοστό 59% στη διαμόρφωση του εισοδήματος από την πρωτογενή παραγωγή, ενώ τά άλλα δένδρoδη (συκιές, καρυδιές, πορτοκαλιές) και τά κηπευτικά άκολουθούν με μικρή συμμετοχή (6,7% και 2,1% αντίστοιχα). Η κτηνοτροφία παρουσιάζει μικρή ανάπτυξη. Η συμμετοχή της στην άξια της πρωτογενούς παραγωγής είναι 24%. Ακόμα μικρότερη ή άλιεία. Παρ' όλα αυτά ό πρωτογενής τομέας άπασχολεί τό 79,3% του ένεργου πληθυσμού της Μάνης, ποσοστό σημαντικά ύψηλοτερο από εκείνο της Χώρας (40,5%), ενώ ό δευτερογενής και ό τριτογενής άπασχολούν αντίστοιχα τό 6,8% και τό 13,9% του ένεργου πληθυσμού. Από τούτους άπασχολούμενους στη δευτερογενή παραγωγή οι μισοί σχεδόν (49,3%) εργάζονται στις οικοδομές και στά δημόσια έργα, ενώ 45,5% στη βιομηχανία και στη βιοτεχνία. Τό μεγαλύτερο ποσοστό των άπασχολούμενων στον τριτογενή τομέα (41,3%) άπορροφούν οι υπηρεσίες, ένα 30,4% τό έμπόριο και 24,4% οι μεταφορές και οι έπικοινωνίες.

Η συμβολή κάθε τομέα παραγωγής στη διαμόρφωση του εισοδήματος δέν είναι άνάλογη με τό μέγεθος του άπασχολούμενου σ' αυτόν δυναμικού. Η πρωτογενής παραγωγή συμβάλλει μόνο κατά 65% στη διαμόρφωση του εισοδήματος από παραγωγικές εργασίες, ενώ ή δευτερογενής κατά 9% και ή

14. Τά περισσότερα από τά μεγέθη πού άκολουθούν, έχουν ληφθεί από τη μελέτη για την ανάπτυξη της Νοτίας Πελοποννήσου (όπου προηγουί), και έχουν προκύψει από στοιχεία πού χορήγησε ή ΕΣΥΕ ειδικά για τη μελέτη εκείνη και από εκτιμήσεις των μελετητών. Τά μεγέθη αυτά αναφέρονται στο μεγαλύτερο τμήμα της Μάνης (έξαιρείται μόνο ή περιοχή της Άβιας στη μεσηνιακή Μάνη). Οι τιμές είναι και τά προσέγγιση.

15. Σάν παραγωγικότητα εργασίας έννοείται τό σύνολο του άκαθάριστου προϊόντος ανά ένεργο αγρότη.

τριτογενής κατά 26%. Το εισόδημα που προέρχεται από παραγωγικές εργασίες αντιπροσωπεύει το 82% του συνολικού εισοδήματος της περιοχής. Το υπόλοιπο 18% προέρχεται από μεταβιβάσεις χρημάτων.

Σημαντικές είναι οι διαφορές που παρουσιάζονται από περιοχή σε περιοχή. Στη μεσοσηνιακή Μάνη αναλογούν 25 στρέμματα στον ενεργό αγρότη από τα όποια μόνο 0,54 είναι άρδευσιμα. Ο βαθμός εκμηχάνισης είναι μηδαμινός και η παραγωγικότητα της εργασίας πλησιάζει τις 22.300 δρχ. Στην έπαρχια Οιτύλου η παραγωγικότητα της εργασίας είναι μικρότερη (17.250 δρχ.) και της γης μόνο 391 δρχ. κατά στρέμμα. "Αν και αναλογούν κατά μέσο όρο 33 στρέμματα στον ενεργό αγρότη, οι δυνατότητες άρδευσης είναι μικρότερες (0,24 στρέμματα) και η γονιμότητα των εδαφών χαμηλή. Σχετικά πιο ανεπτυγμένη παρουσιάζεται η γύρω από το Γύθειο περιοχή της έπαρχιας Γυθείου με παραγωγικότητα εργασίας 30.300 δρχ. Η περιοχή αυτή είναι πλουσιότερη σε νερό (αναλογούν 0,56 στρέμματα άρδευσιμης επιφάνειας στα 25 στρέμματα γης ανά ενεργό αγρότη) και σχετικά πιο μηχανοποιημένη. Η υπόλοιπη έπαρχια Γυθείου όμως είναι από τις φτωχότερες της Μάνης με παραγωγικότητα εργασίας 11.750 δρχ. και παραγωγικότητα γης 248 δρχ. Σάν αποτέλεσμα όλων αυτών, τό κατά κεφαλή εισόδημα της Μάνης δέν ξεπερνούσε τό 1973 τις 19.000 δρχ. από τις οποίες 3.500 δρχ. προέρχονταν από μεταβιβάσεις χρημάτων.

Η κατανομή των οικισμών της Μάνης από άποψη πληθυσμιακού μεγέθους παρουσιάζεται στον Πίνακα 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Κατανομή των οικισμών της Μάνης κατά μέγεθος (1971)

Μέγεθος οικισμού (άριθμός κατοίκων)	Αριθμός οικισμών	Περίλαβανόμενος πληθυσμός	% Οικισμών	Ποσοστό Πληθυσμού
1-49	118	2.722	53,15	12,22
50-199	80	7.492	36,05	33,65
200-499	21	5.891	9,45	26,45
500-999	2	12.533	0,9	5,62
1.000-1.999				
2.000-4.999	1	4.915	0,45	22,06
Σύνολο	222	22.273	100	100

Πηγή: "Επεξεργασία στοιχείων της ΕΣΥΕ.

Τό 89% των οικισμών αποτελείται από πολύ μικρά χωριά με λιγότερους από 200 κατοίκους. Στους οικισμούς αυτούς κατοικεί τό 46% του πληθυσμού. Ποσοστό 10% των οικισμών αριθμούν από

200 μέχρι 2.000 κατοίκους και περιλαμβάνουν τό 32% του πληθυσμού, ενώ τό Γύθειο περιλαμβάνει τό 22% των κατοίκων της περιοχής.

Οί όροι διαβίωσης του πληθυσμού είναι πολύ δυσμενείς. "Ολόκληρη ή περιοχή αντιμετωπίζει πρόβλημα νερού και οι περισσότεροι οικισμοί καλύπτουν τις ανάγκες τους από δεξαμενές βρόχινου νερού. "Αν και τά τελευταία χρόνια έγιναν βελτιώσεις στό όδικό δίκτυο, οι κάτοικοι πολλών όρεινων περιοχών στερούνται συγκοινωνιακών ευκολιών. "Ο έξηλεκτρισμός της περιοχής δέν έχει ολοκληρωθεί. Οί συνθήκες εκπαίδευσης, παροχής ιατρικής περίθαλψης και κοινωνικής πρόνοιας δέν είναι καθόλου ικανοποιητικές.¹⁶ Τό ίδιο και οι συνθήκες στεγάσεως.

"Αν στά στοιχεία αυτά προστεθούν οι δημογραφικές πιέσεις, που πάντοτε αντιμετώπιζε ή περιοχή,¹⁷ γίνεται φανερό γιατί ή μετανάστευση αποτέλεσε ή μόνη διέξοδο γιά τους κατοίκους της.

μετανάστευση και κοινωνικοοικονομικοί όροι της ελληνικής ζωής

Οί διαπιστώσεις όμως αυτές δέν άρκουν γιά νά εξηγήσουν τό φαινόμενο. Τό δύσβατο και άγονο της περιοχής λειτουργήσαν σέ μία έποχή σάν έλκτικοί και όχι άπωθητικοί παράγοντες με αποτέλεσμα νά συγκεντρωθεί στή Μάνη πληθυσμός δυσανάλογα μεγάλος σέ σχέση με τις δυνατότητές της.¹⁸ "Ακόμα, άν συγκρίνει κανείς την εξέλιξη της μετανάστευσης στή Μάνη από τις άρχές του αιώνα μας μέχρι σήμερα με την εξέλιξη που έλαβε τό φαινόμενο στό σύνολο του ελληνικού χώρου κατά την περίοδο αυτή, θά παρατηρήσει ότι ταιριάζουν. Δέν είναι τυχαίο ότι τό πρώτο κύμα μεταναστών της Μάνης συμπίπτει με ή μεγάλη έξοδο των "Ελλήνων αγροτών προς τις ΗΠΑ, ούτε είναι συμπτωματική ή παράλληλη εξέλιξη του φαινομένου στή Μάνη με εκείνη στην "Ελλάδα κατά ή διάρκεια του μεσοπολέμου, πολύ περισσότερο μετά τό 1940, που ή τάση φυγής των κατοίκων της περιοχής συμπίπτει με την άπότομη διόγκωση του μεταναστευτικού ρεύματος

16. Πολλά χωριά δέν έχουν δημοτικό σχολείο και οι μαθητές αναγκάζονται νά πηγαίνουν καθημερινά και κάτω από δυσμενείς συνθήκες στό σχολεία των γειτονικών χωριών. "Ακόμα, ένα μεγάλο ποσοστό νεαρών ατόμων ηλικίας 12 και 13 έτών μεταναστεύει στις πόλεις ή κομποπόλεις γιά γυμνασιακές σπουδές. "Η έπίσκεψη του άγροτικού γιατρού κάθε δέκα πέντε μέρες αποτελεί ή μοναδική παροχή περίθαλψης γιά τους κατοίκους πολλών οικισμών, οι όποιοι σέ σοβαρές περιπτώσεις άσθενείας είναι αναγκασμένοι νά καταφεύγουν στό κοντινότερα άστικά κέντρα. Πνευματικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις είναι άνύπαρκτες στό χωριά και ό κυριότερος χώρος κοινωνικής ζωής είναι τό καφενείο.

17. Τό πρόβλημα του υπερπληθυσμού στή Μάνη γίνεται φανερό, άν ό αριθμός των κατοίκων, που είχε μέχρι τό 1940, συγκριθεί με την έκταση της καλλιεργήσιμης επιφάνειας και την άποδοτικότητα του έδάφους της.

18. Πββλ. σημειώσεις άρ. 6 και 7.

στή Χώρα μας καί εἶχε σάν συνέπεια τήν ἐρήμωση τῆς ὑπαιθρου.

Ποιοί ἦταν οἱ λόγοι ποῦ δόγησαν σ' αὐτό;

Τό μεταναστευτικό ρεῦμα τῆς περιόδου 1890-1920 εἶναι συνακόλουθο τῆς ἀνέλιξης τῶν ἀγορῶν ἐξ αἰτίας τῆς στενότητας τοῦ κλήρου καί τῆς ἀπουσίας κρατικῆς μέριμνας καί κοινωνικῆς πολιτικῆς στόν ἀγροτικό τομέα.¹⁹ Σύμφωνα μέ στοιχεῖα τῆς ΕΣΥΕ, κατά τήν περίοδο 1896-1920 μετανάστευσαν πρὸς τίς ὑπερατλαντικές χώρες 380.821 ἄτομα ἀπό τὰ ὁποῖα τὸ 95% περίπου πρὸς τίς ΗΠΑ.²⁰ Ὁ ἀριθμός αὐτὸς ἀναλογεῖτο σὲ 15,64% τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ εἶχε ἡ Ἑλλάδα τὸ 1896 καί σὲ 7,59% τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ εἶχε τὸ 1920. Ἡ εἰσροὴ 1.200.000 προσφύγων τὸ 1922, ἡ διέγερση τῶν ἀγορῶν καί ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς βιομηχανικῆς ὑποδομῆς κατά τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου εἶχαν σάν συνέπεια τήν αὐξηση τῶν πόλεων καί τὴ δημιουργία ἀστικῶν μορφῶν ζωῆς, ποῦ διέδρυναν τὸ χάσμα ἀνάμεσα σ' αὐτές καί στὴν ὑπαιθρο. Ἀλλὰ οἱ πόλεις δὲν ἐξελίχθηκαν πάνω σὲ βιομηχανικὴ βάση μέ ἀποτέλεσμα νὰ μεταβληθοῦν σὲ καταναλωτικὰ κέντρα, ποῦ δημιουργοῦσαν εὐκαιρίες μεσολαβητικῶν μόνο ἀπασχολήσεων. Ἐτσι, ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφὴ μέχρι τῆς παραμονῆς τοῦ πολέμου τοῦ 1940, 116.685 ἄτομα ἐγκατέλειψαν τὴ Χώρα καί κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ ἐξωτερικόν. Ἀπὸ αὐτὰ, 115.740 ἐπέστρεψαν ἐξ αἰτίας τῆς οικονομικῆς κρίσης τοῦ 1929-30 στὴν Ἀμερικὴ, γιὰ νὰ ξαναφύγουν ὅμως τὰ περισσότερα μετὰ τὴν κρίση. Παράλληλα, οἱ ἐσωτερικὲς μετακινήσεις τῆς περιόδου 1940-1944 ἐπιφέρουν νέα αὐξηση τοῦ μεγέθους τῆς Ἀθήνας²¹ καί τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ πολεμικά γεγονότα καί οἱ ἐπαφές μέ τὸ ἐξωτερικὸ εἶχαν σάν συνέπεια τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ πατροπαράδοτο σύστημα ἀξιών τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καί τὴν ἀπότομη ἀνοδο τοῦ ἐπιπέδου προσδοκίων τοῦ μέσου Ἑλλήνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ἐκχρηματισμός τῆς

γεωργίας δημιούργησε ἀνάγκες ρευστότητας τῶν καλλιεργητῶν μέ συνέπεια τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τίς τιμές τῶν προϊόντων. Ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦταν νὰ μετακινήθουν 600.000 ἄτομα πρὸς τὸ ἐξωτερικόν κατά τὴ διάρκεια τῆς περιόδου 1951-1961. Συνάμα, 262.000, ποῦ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο (Μεσσηνία-Λακωνία), κατευθύνθηκαν πρὸς τίς ὑπερπόντιες χώρες. Ἀπὸ τὸ 1954, τὸ ρεῦμα τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης στρέφεται πρὸς τίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ποῦ ἀντιμετώπιζαν ἑλλειψη ἐργατικῶν χερῶν ἐξ αἰτίας τῆς βιομηχανικῆς τους ἀνάπτυξης. Ἡ γενικὴ αὐτὴ τάση ἀστυφιλίας καί ὁ μεγάλος ὄγκος τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης τῶν τελευταίων ἔτων εἶχε σάν συνέπεια τὴ δημιουργία ἀφόρητων συνθηκῶν ζωῆς στὴν ὑπαιθρο, ποῦ δυνάμωσαν τὴν τάση φυγῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς.²²

Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς μετανάστευσης στὴ Μάνη δὲν μπορεῖ νὰ διερευνηθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν τῆς Χώρας. Ἀν μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐξεταστεῖ ἡ ἐπίδραση τῶν ἰδιαίτερων οικονομικῶν καί δημογραφικῶν παραγόντων, ποῦ χαρακτηρίζουν τὴν περιοχὴ, θὰ ἀκολουθήσει σάν συμπέρασμα ὅτι οἱ παράγοντες αὐτοὶ συντέλεσαν ὥστε τὸ φαινόμενο νὰ λάβει στὴ Μάνη πολὺ μεγαλύτερες διαστάσεις ἀπὸ ἐκείνες ποῦ ἔλαβε σὲ περιοχές τῆς Χώρας ποῦ παρουσίαζαν εὐνοϊκότερους ὁρους διαβίωσης.

βαθμὸς ἀφομοίωσης τῶν μεταναστῶν στοὺς τόπους ὑποδοχῆς

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ φαινομένου τῆς μετανάστευσης τὸ τοπικὸ ἐπίπεδο, θὰ ἐκτεθοῦν ὁρισμένες διαπιστώσεις, ποῦ ἀναφέρονται στὸ θέμα τῆς ἀφομοίωσης τῶν μεταναστῶν τῆς Μάνης στοὺς τόπους ἀποδημίας τους.

Ὁ ὁρος ἀφομοίωση σημαίνει τὴ διαδικασία προσαρμογῆς μιᾶς ὁμάδας ἀτόμων στὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα μιᾶς ἐνδύτερης ὁμάδας ποῦ τὴν περιβάλλει.²³ Ἡ διαδικασία αὐτὴ, ποῦ συνεπάγεται μιὰ σταδιακὴ προσάρμογση σὲ γενεῖς, ἐξαρτᾶται ἀπὸ παράγοντες ποῦ ἀναφέρονται στὸ πολιτιστικὸ ὑπόβαθρο τοῦ μετανάστη καί στὴν κοινωνικοπολιτιστικὴ δομὴ τοῦ τόπου ὑποδοχῆς. Οἱ δείκτες ποῦ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ μέτρηση τῆς ἀφομοίωσης, ἄ-

19. Ἡ κρίση τῆς σταφιδοπαραγωγῆς ἦταν ἐπίσης ἓνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς παράγοντες τῆς μετανάστευσης σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου (Κόρινθος, Τρίπολι, Σπάρτη). Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐπισημανθεῖ καί ἡ ἐπίδραση δευτερογενῶν παραγόντων, ὅπως τὰ ἐθνισιαστικά γράμματα τῶν πρώτων μεταναστῶν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τους, ποῦ ἐπέδρασαν στὴν ἀπόφαση ἐπιλογῆς τῶν ΗΠΑ σάν τόπου ἀποδημίας καί ἄλλων μεταναστῶν καί ποῦ δόγησαν τὸν Fairchild νὰ χαρακτηρίσει τὴ μετανάστευση ἐκεῖνη σάν «ἀλυσωτὴ» (βλέπε Fairchild, *Greek Immigration to the United States*, Yale UP, 1911, σελ. 88-119. Ἐπίσης Evan. Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the United States*, ἐκδοσὴ ΕΚ-ΚΕ, Ἀθῆνα 1968, σελ. 58-59).

20. Βλέπε Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα ἔτους 1976, σελ. 47. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων, ποῦ πῆγαν στὶς ΗΠΑ κατά τὴν περίοδο ἐκείνη, δὲν εἶναι γνωστός (βλέπε E. Vlachos ὅπου προηγουμένως, σελ. 64).

21. Μία πρόσθετη αἰτία τῆς μεγάλης ἀνάπτυξης τῆς Ἀθήνας ἦταν ἡ γιὰ πολιτικούς καί ἱστορικούς λόγους συγκέντρωση σ' αὐτὴν τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Χώρας ποῦ εἶχε σάν συνέπεια τὴ συγκέντρωση καί τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος (βλέπε Δ. Τσαούσης, *Μορφολογία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἀθῆνα 1971, σελ. 109).

22. Γιά μιὰ ἐκτενέστερη ἀνάλυση τῶν αἰτίων, τῆς ἐξέλιξης καί τῶν ἐπιπτώσεων τῆς μετανάστευσης στὴν Ἑλλάδα, βλέπε Β. Φίλια, «Μετανάστευση: Αἰτία καί Ἐπιπτώσεις», *Προβλήματα Κοινωνικοῦ Μετασχηματισμοῦ*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθῆνα 1974, σελ. 183-207.

23. Ἀν καί ὑπάρχει διαφωνία ἀνάμεσα στοὺς εἰδικούς πάνω στὸν ὁρισμὸ καί τὴ χρήση τοῦ ὅρου, ὥστόσο φαίνεται ὅτι ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς περιεῖχε βασικά σημεῖα συμπτώσεων τῶν ἀποψέως (Γιά μιὰ ἀνάλυση καί κριτικὴ τῆς σχετικῆς ὁρολογίας καί τοῦ παρεχόμενου τῶν ὁρων, βλέπε E. Vlachos, ὅπου προηγουμένως, σελ. 19-28).

ναφέρονται συνήθως στο έπαγγελματικό, οικονομικό και εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών, στην οικογένεια, στο φύλο, στα κίνητρα της μετανάστευσης, στον τύπο της, στους δεσμούς των μεταναστών με τη γενέτειρα και στην πρόθεσή τους για μόνιμη ή μη εγκατάσταση στο νέο τόπο.

Προηγούμενες έρευνες²⁴ στον τομέα αυτό έχουν δείξει ότι:

—“Όσο ψηλότερο είναι το εισοδηματικό, επαγγελματικό και εκπαιδευτικό επίπεδο της εισερχόμενης ομάδας και όσο μεγαλύτερη η επαγγελματική και εδαφική κινητικότητα των μελών της, τόσο ταχύτερη είναι η αφομοίωσή της.

—“Υψηλό ποσοστό ενδογαμίας ανάμεσα στα μέλη της ομάδας των μεταναστών συνδέεται με βραδύτερη αφομοίωση.

—Οι Έλληνίδες θεωρούνται λιγότερο αφομοιώσιμες από τους Έλληνες.

—Οι μετανάστες που είχαν σάν κίνητρο αποδημίας την επιβίωση, έκεινοι που διατηρούν δεσμούς επικοινωνίας με τη γενέτειρα και εκείνοι που έχουν την πρόθεση να επιστρέψουν σ’ αυτήν, είναι λιγότερο αφομοιώσιμοι από τους άλλους.

—“Όταν τά άτομα μεταναστεύουν οικογενειακώς και κατά ομάδες, τείνουν να εγκατασταθούν σε κλειστές κοινότητες όπου επανευκαίσιον την παραδοσιακή ζωή, με συνέπεια η διαδικασία αφομοίωσης τους να είναι αργή.

“Η κοινωνία της Μάνης αποτελεί μετεξέλιξη μίας ιδιότυπης φεουδαρχίας οργανωμένης σε σύστημα οικογενειακών πατριών, που είχαν αποδωθεί σε αδιάκοπους ανάμεσα τους αγώνες επιβίωσης και έπιβολής με στρατιωτικά μέσα. Στη δομή της κοινωνίας αυτής διαμορφώθηκαν και λειτουργήσαν όρισμένοι θεσμοί, όπως η εκδίκηση,²⁵ ή ψυχαδελφωσύνη²⁶ και τό μοιρολόι,²⁷ που έδωσαν στους κατοίκους της περιοχής μιά ξεχωριστή φυσιογνωμία. “Από τους θεσμούς αυτούς, μόνο τό μοιρολόι διατηρείται στη Μάνη. “Η εκδίκηση και ή ψυχαδελφωσύνη κατόρθωσαν να επιβιώσουν μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας και μόνο λίγα κατάλοιπα τους μπορεί να βρεί κανείς σήμερα.

24. Σχετικά με αυτές, βλέπε Ε. Vlachos και Ε. Dracopoulou, ό-
που προηγούν.

25. “Ο θεσμός της εκδίκησης ή τού γδικισμού, όπως λέγεται
στη διάλεκτο της Μάνης, είχε αναθεί σε μιά από τις σημαν-
τικότερες ήθικες και κοινωνικές υποχρεώσεις τού Μανιάτη και εί-
χε αναγκάσει στο παρελθόν πολλές μεγάλες οικογένειες της
Μάνης να αποδημήσουν για να αποφυγούν τον αφανισμό.

26. “Η ψυχαδελφωσύνη αποτελούσε ένα είδος τεχνητής συγγέ-
νειας που έδενε τά μέλη της οικογένειας τού γιά λόγους εκδίκη-
σης θύματος και τού φονιά.

27. Τό μοιρολόι, που είναι νεκρικός θρήνος, αποτελεί ή ση-
μαντικότερη κοινωνική εκδήλωση της Μανιάτισσας. Οι γυναί-
κες της Μάνης συγκεντρώνονται γύρω από τό νεκρό και κλαίει
απαγγέλλοντας στίχους που αναφέρονται σε γεγονότα της ζωής
του, στους συγγενείς του, στην εκδίκηση γιά τό θάνατό του, κτλ.

Γιά τό βαθμό αφομοίωσης τών Μανιάτων στις
χώρες τού εξωτερικού δέν υπάρχουν στοιχεία.²⁸
Μόνο γιά μιά ομάδα 730 περίπου μεταναστών, πού
εγκαταστάθηκαν στην Κορσική τόν 17ο αιώνα, σώ-
ζονται πληροφορίες από ιστορικές πηγές. Σύμφωνα
με αυτές, ή διαδικασία αφομοίωσης τους ήταν πολύ
αργή, αφού ύστερα από 300 σχεδόν χρόνια υπάρ-
χουν απόγονοί τους πού μιλούν τή διάλεκτο της
Μάνης, ψάλλουν στά ελληνικά τή λειτουργία στη
δική τους εκκλησία και ύψώνουν τήν ελληνική ση-
μαία στις γιορτές.²⁹

Σχετικά με τήν αφομοίωση τών μεταναστών τού
εσωτερικού θά ακολουθήσουν οι διαπιστώσεις πού
προέκυψαν από προσωπικές έπισκέψεις στά Μα-
νιάτικα τού Πειραιά και άτυπες συνεντεύξεις με
κατοίκους της συνοικίας.

Τά Μανιάτικα βρίσκονται στην πλαγιά ενός λό-
φου, βόρεια τού κεντρικού λιμανιού τού Πειραιά.
Είναι μιά συνοικία φτωχή, χωρίς πολυκατοικίες
και μεγάλα έμπορικά καταστήματα, και μόνο στην
όδο Λακωνίας, πού άποτελεί τόν κεντρικότερο
δρόμο, μπορεί κανείς να ξεχωρίσει συγκεντρωμένα
δύο παραδοσιακά καφενεία και μερικά μικρομάγα-
ζα και ταβέρνες.

Οι Μανιάτες άποτελούν τό κυρίαρχο στοιχείο
της περιοχής άλλα όχι τό μόνο. Οι πρώτοι άποικιοί
εγκαταστάθηκαν στό λόφο πρós τό τέλος τού 19ου
αιώνα. Αύτους άκολουθήσαν και άλλοι, πού κατέ-
φθαναν με τίς οικογένειές τους μέχρι τό 1920 περί-
που. Οι μετανάστες αύτοί δημιούργησαν ένα κλίμα
ύποδοχής γιά τούς επόμενους, πού άρχισαν να έρ-
χονται κατά κύματα κυρίως μετά τό 1940. Λέγεται
ότι ζουν σήμερα στη συνοικία γύρω στους 40.000
Μανιάτες, αριθμός υπερβολικός³⁰ άν κρίνει κανείς

28. Αντικείμενο έρευνών στό θέμα αυτό έχει αποτελέσει τό
ελληνικό στοιχείο γενικά και όχι οι μετανάστες πού προέρχον-
ται από μιά συγκεκριμένη περιοχή της Έλλάδας. Οι έρευνες έ-
χουν δείξει ότι οι Έλληνες εργάτες στις χώρες τού εξωτερικού
δέν αφομοιώνονται γιά λόγους πού αναφέρονται στους ίδιους
τόνς εργάτες και στις χώρες ύποδοχής (Γιά μιά σύντομη άνάλυ-
ση τών λόγων αύτών, βλέπε Β. Φίλια, “Μετανάστευση”, *Προ-
βλήματα Κοινωνικό Μετασχηματισμού*, σελ. 203-205).

29. Βλέπε Δ. Βαγιακάκου, *Οι Μανιάτες της διασποράς - Οι Μα-
νιάται της Κορσικής - Τό βιβλίο τών υπανδρεμένων*, Αθήναι,
1970. Οι περισσότεροι από τούς μετανάστες έκείνους ήσαν μέλη
της ίδιας πατριάς. “Αν και οι ίδιοι είχαν αναφέρει σε έγγραφο
τόν ότι ό λόγος της αποδημίας τους ήταν οι έπιβόσεις τών
Τούρκων, φαίνεται ότι τελικά μετανάστευσαν έξ αίτίας τών φο-
νικών έριδων, πού είχαν ξεσπάσει ανάμεσα σ’ αυτούς και στά
μέλη μιάς αντίπαλης πατριάς (Γιά περισσότερες λεπτομέρειες,
βλέπε Σ. Αδάμπου, “Ο κατά τόν 17ον αιώνα εις Τσούκαναν έξο-
κισμός τών Μανιατών”, *Νέος Έλληνισμός*, 2, 1905, σελ.
396-434, όπου αναφέρεται και τό περιεχόμενο της σύμβασης πού
είχαν κάνει οι Μανιάτες με τόν Δούκα της Τσούκανης). Πολύ ση-
μαντικά γιά τή μελέτη της διαδικασίας αφομοίωσης τών με-
ταναστών αύτών είναι τά βιβλία τών γάμων και τών βαπτίσεων της
κοινότητάς τους, πού καλύπτουν χρονική περίοδο δύο περίπου
αίωνών (Βλέπε Δ. Βαγιακάκου, όπου προηγούν.). Δυστυχώς, τό
ύλικό αυτό είναι άνεπεξέργαστο, και δέν μπορούν να βγούν συμ-
περάσματα.

30. “Ο αριθμός τους δέν φαίνεται να ξεπερνά τούς 10.000.

ἀπὸ τὸ μέγεθός της. Βασικὴ αἰτία τῆς συγκέντρωσης ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Πειραιᾶ σάν ἐμπορικὸ καὶ βιομηχανικὸ κέντρο. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς ἐργάζονται στὸ λιμάνι³¹ καὶ στὰ γύρω ἐργαστᾶσια καὶ πολὺ λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀσχολοῦνται σέ ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ δημόσιες ὑπηρεσίες.

Ὁ βαθμὸς ἀφομοίωσης τῶν Μανιατῶν αὐτῶν εἶναι χαμηλός, γιατί ἔχουν συγκροτήσει μιὰ ξεχωριστὴ κοινότητα ἀρκετὰ ὁμοιογενὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐπαγγελματικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν μελῶν της, στὴν ὁποία διατηροῦν χαρακτηριστικὰ ἔθιμα τῆς Μάνης. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τοὺς «τρίτους» οἱ Μανιάτες ἀποτελοῦν μιὰ ἰδιαίτερη ὁμάδα. Ὅταν στὴν πρώτη μου ἐπίσκεψη ζήτησα ἀπὸ ἓνα τυχαῖο κάτοικο τῆς περιοχῆς νὰ μοῦ πεῖ ἀπὸ ποὺ ἀκριβῶς ἀρχίζουν τὰ Μανιάτικα, ἐκείνος, δείχνοντάς μου τὸ σημεῖο, μοῦ εἶπε συμβουλευτικὰ: «Τί θές, παιδί μου, νὰ μπλέξεις μέ αὐτούς...»³²

Τὸ καρενεῖο δὲν ἔχει ἀποβάλει ἐντελῶς τὸ ρόλο του σάν κέντρο πληροφόρησης γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ συμβαίνουν στὴν κοινότητα. Ἀκόμα, ἀρκετὲς ἀπὸ τίς γερόντισσες ἐξακολουθοῦν νὰ καλύπτουν τὸ κεφάλι τους μέ τὸ παραδοσιακὸ «τσεμπέρι». Τὸ ἔθιμο τῆς ἐκδίκησης φαίνεται ὅτι ἔχει ἐκλείψει.³³ Ἀλλὰ τὸ μοιρολόι διατηρεῖται σχεδὸν ἀναλλοίωτο καὶ μάλιστα λειτουργεῖ σάν ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες διατήρησης τῆς συνοχῆς τοῦ συνόλου. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπόκριση ἐνὸς Μανιάτη, ὅταν ρωτήθηκε γιὰτὶ δὲν προτιμᾶ νὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ κάποια ἄλλη συνοικία τοῦ Πειραιᾶ ἢ τῆς Ἀθή-

νας: «Στὸ διαμέρισμα δὲν μποροῦν νὰ σέ μοιρολογήσουν ὅταν πεθάνεις, γιατί ἐνοχλοῦνται οἱ ἐνοικοὶ τῆς πολυκατοικίας καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες».³⁴

Ἐπ' αὐτὸ ὅσοστοιχοι, ποὺ φανεράνουν ὅτι ἡ διαδικασία ἀφομοίωσης στὰ Μανιάτικα θὰ εἶναι ταχύτερη στὸ μέλλον. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἡ αὐξημένη κινητικότητα στὸν ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ τομέα τῶν μελῶν τῆς δεύτερης κυρίως γενιᾶς, ποὺ ἔχει σάν συνακόλουθο τὴ μετοικὴ σὲ ἄλλες συνοικίες, ὁ χαμηλὸς βαθμὸς ἐνδογαμίας καὶ ἡ εἰσδοχὴ στὴ συνοικία ἀτόμων, ποὺ κατάγονται ἀπὸ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδας.

μετανάστευση καὶ ἐγκληματικότητα

Ὁ χαμηλὸς βαθμὸς ἀφομοίωσης τῶν μεταναστῶν τῆς Μάνης ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸν Πειραιᾶ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ πράξεων βίας ποὺ παρατηρεῖται ἀνάμεσα σ' αὐτούς.³⁵ Συγκεκριμένα, μιὰ ἔρευνα τῶν περιστατικῶν «ἐγκληματικότητας» ποὺ ἀναφέρει μὲν στὸν ἡμερησίον τοπικὸ Τύπο³⁶ τοῦ Πειραιᾶ κατὰ τὰ ἔτη 1930 καὶ 1960 ἔδειξε ὅτι οἱ πράξεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς (κυρίως συμπλοκές ἐξ αἰτίας ἐριδῶν) ἀντιπροσώπευαν ποσοστὸ 60% τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων «ἐγκληματικότητας» Μανιατῶν κατὰ τὸ 1930 καὶ 50% ἐκείνων τοῦ 1960.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρᾶ, ἡ ἐπίδραση τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος³⁷ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνιση ὀρισμένων μορφῶν παράνομης συμπεριφορᾶς, ὅπως τῆς κλοπῆς καὶ τῆς προαγωγείας, ποὺ ἦσαν ἄγνωστες στὴν παραδοσιακὴ κοινωνία τῆς Μάνης.³⁸ Ἡ ἔρευνα ἐδείξε ὅτι οἱ κλοπὲς ἀντιπροσώ-

31. Ἡ ἐξασφάλιση εὐκαιριῶν ἀπασχόλησης στὸ λιμάνι εἶχε ἀποτελέσει παλιὰ ἀντικείμενο διαμάχης ἀνάμεσα στοὺς Μανιάτες καὶ σὲ Κρήτες μετανάστες ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὸ λόφο τοῦ Προφήτη Ἡλία.

32. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ φανεράνει τὴν παρουσία τοῦ τρίτου ἀπὸ τὰ κριτήρια ποὺ ἀναφέρει ὁ Merton σάν συστατικὰ τῆς ἐνοικίας «ὁμάδας», δηλαδὴ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἀτόμων ποὺ ἀνήκουν στὴν ὁμάδα σάν μελῶν τῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἡ παρουσία τῶν δύο ἄλλων κριτηρίων, δηλαδὴ τῆς ἐγκαθίδρυσης ἰδιαίτερων τύπων κοινωνικῆς δράσης καὶ τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν μελῶν τῆς ὁμάδας σάν τέτοιων, προκύπτει ἀπὸ τίς ἄλλες διαπιστώσεις τῆς ἔρευνας (βλέπε κριτικὴ ἀνασκόπηση τῶν κριτηρίων ἀπὸ τὸν Merton στὸ κεφάλαιο «Continuities in the Theory of Reference Groups and Social Structures», *Social Theory and Social Structure*, Free Press 1968, σελ. 339-340).

33. Ὅρισμένα πρόσφατα περιστατικὰ (βλέπε π.χ. τὸ ἄρθρο τοῦ *Βήματος* τῆς 7-5-78, «Μακελιὸς μέ λάθος θύμα καὶ λάθος... δράστη: τὸ φονικὸ στὰ Μανιάτικα τοῦ Πειραιᾶ») φαίνεται ὅτι διαψεύδουν τὴν ἀποψη αὐτῇ. Πάντως εἶναι ἀμφίβολο κατὰ πόσο πρόκειται γιὰ περιπτώσεις «μανιάτικης βεντέτας» ἢ περαστικά, ποὺ προκαλοῦνται συχνὰ καὶ ἀπὸ ἄτομα ποὺ κατὰγονται ἀπὸ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδας. Πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ βαθμοῦ ἀφομοίωσης εἶναι ἡ μεταβολὴ τῆς στάσης τῶν Μανιατῶν τῆς συνοικίας ἀπέναντι στὸ θεσμὸ αὐτὸ τὸν ὁποῖο δὲν διαπιστώθηκε θεωροῦν ἀναχρονιστικὸ, τὰ δὲ περιστατικὰ ποὺ φαίνονται σάν κατάλοιπα τῶν, προσβολῆς γιὰ τὴν κοινότητα. Ἀντιθέτως, σὲ χωρὶς τῆς Μέσας Μάνης ἀκόμα καὶ σήμερα ὁ πρέσβος ἀναφερόταν μέ μεγάλη ὑπερηφάνεια γιὰ τὸ θεσμὸ.

34. Γίνεται φανερό ὅτι τὰ αἷτια τῆς ὁμαδικῆς συγκέντρωσης θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ σὲ παράγοντες ποὺ ἀναφέρονται στὴ δομὴ τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας τῆς Μάνης.

35. Τόπο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδικίας ἐπὶ αἰῶνες σ' ὁλόκληρη τὴν Μάνη.

36. *Εφημερίδα Χρονογράφος*. Ἡ διάκριση τῶν Μανιατῶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους δράστες στὶς περιπτώσεις ποὺ δὲν ἀναφέρονταν στοιχεῖα καταγωγῆς—καὶ αὐτὲς ἦσαν οἱ περισσότερες—ἔγινε μέ κριτήριον τὸ ἐπώνυμο.

37. Πολλοὶ συγγραφεῖς ἔχουν ἀποδώσει ἐγκληματογενεῖς συνέπειες στὴ μετανάστευση ἐξ αἰτίας τῆς συγκρούσεως τῶν κοινωνικῶν ἀξιών τοῦ τόπου προέλευσης καὶ ἐκείνων τοῦ τόπου ἐγκατάστασης τῶν μεταναστῶν καὶ τῆς ἀπουσίας κοινωνικοῦ ἐλέγχου *of Crime and Delinquency*, 1967, σελ. 226). Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένες ἔρευνες, τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων δὲν ὑποστηρίζουν ἰσχυρὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῇ (βλέπε π.χ. Leonard S. S. *Delinquency and Migration*), *The Sociology of Crime and Delinquency*, ὅπου προηγουμ. σελ. 199. Ἐπίσης Δ. Τσαούσης - Ε. Κορρέ-Γιουγκέρ: *Ἡ ἐγκληματικὸς τὸν ἀνηλίκων εἰς τὴν Περιφέρειαν Πρωτευούσης*, ΕΚΚΕ 1974, σελ. 29).

38. Ὁ Π.Α. Φέρμου γράφει χαρακτηριστικὰ: «Μανιάτες ζητιῶνι εἰν' ἄγνωστοι, ὅπως καὶ οἱ κλέφτες, Ζωοκλέφτες δὲν ὤπαρχουν κ' οἱ πόρτες δὲν κλειδώνονται ποτέ. Πουθενὰ στὸν κόσμῳ ἡ ἰδιοκτησία δὲν εἶναι τόσο ἀσφαλὴς καὶ τόσο περιφρονεμένη ἡ κλεψιά» (Π.Α. Φέρμου: *Μάνη*, μετ. Τ. Τζαντάκη, Κέδρος

πευαν τό 20% τών περιπτώσεων «έγκληματικότητας» Μανιατών του έτους 1960 και ένα άλλο 20% οί περιπτώσεις προαγωγείας (τά αντίστοιχα ποσοστά βρέθηκαν κατά τό 1930 10% και 0%).

Οί περιπτώσεις πράξεων βίας Μανιατών αντιπροσώπευαν τό 21% του συνόλου τών περιστατικών βίας που αναφέρθηκαν στον Πειραιά κατά τό 1960 (τό 1930 τό αντίστοιχο ποσοστό ήταν 17%), ενώ οί περιπτώσεις προαγωγείας τό 33,3%³⁹ του συνόλου τών περιστατικών τής κατηγορίας αυτής. Ός προς τό σύνολο όμως τών περιπτώσεων, οί μετανάστες αυτοί δέν φαίνεται νά έκδηλώνουν μεγαλύτερη τάση «έγκληματικότητας» από τούς άλλους κατοίκους του Πειραιά, άφού ό άριθμός τών πράξεών τους δέν ξεπερνούσε τό 18% του συνόλου τών περιπτώσεων έγκληματικότητας στον Πειραιά κατά τό 1930 και τό 13% έκείνων του 1960. "Αν μάλιστα είναι σωστή ή ύπόθεση ότι οί Μανιάτες τής πόλης αυτής (συμπεριλαμβανομένων τών άτόμων τής δεύτερης ή τρίτης γενιάς) αντιπροσωπεύουν τό 18%⁴⁰ περίπου του πληθυσμού τής, προκύπτει ότι τό 1960 βρίσκονταν άρκετά πιά κάτω από τό μέσο όρο.

Τά στοιχεία όμως αυτά, λόγω του μικρού βαθμού αξιοπιστίας τους, μόνο σαν μία σέ πολύ γενικές γραμμές θεώρηση του φαινομένου μπορούν νά χρησιμεύσουν.

ή μετανάστευση στο τοπικό επίπεδο

Μετανάστευση στην κοινότητα του Κέντρου Άβιας

Τό Κέντρο Άβιας είναι μία όρεινή κοινότητα κοντά στα βορεινά όρια τής Μάνης και συγκεκριμένα στις δυτικές πλαγιές του Προφήτη Όλία, τής ψηλότερης κορυφής του Ταυγετου.

Έχει έκταση 28 τετραγωνικά χιλιόμετρα και πληθυσμό 268 κατοίκους (άπογραφή 1971), οί περισσότεροι από τούς όποιους κατοικούν σέ δύο από τά τέσσερα χωριά τής,⁴¹ που βρίσκονται κτισμένα σέ ύψος 600 μέτρων. Μ' όλο που τό έδαφος τής παρουσιάζει πολύ άνώμαλη διαμόρφωση, είναι πιά εύφορο, άν συγκριθεί μέ άλλες περιοχές τής Μάνης. Ό γεωργική γή καταλαμβάνει σχεδόν τό 20% τής επιφάνειας του έδάφους, ένα 8% καλύπτεται ά-

πό δάση και τό υπόλοιπο 72% από βοσκότοπους.⁴² Οί περισσότεροι από τούς κατοίκους άπασχολούνται στη γεωργία και ένας πολύ μικρός άριθμός τους στην κτηνοτροφία και στο έμπόριο. Ό έλαιόκαρπος άποτελεί τό βασικό είδος παραγωγής. Άκολουθούν τά σύκα και τά καρύδια, τό σιτάρι, λίγα όπωροφόρα και κηπευτικά, που καλύπτουν μόνο μερικές από τίς άνάγκες τών κατοίκων, τό μέλι και τέλος τά κτηνοτροφικά προϊόντα.

Ό πληθυσμός τής κοινότητας παρουσιάζει μείωση από τίς τελευταίες κιόλας δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα· εξαίρεση άποτελεί ή περίοδος 1920-1940 κατά την όποία σημείωσε αύξηση κατά 18,6%. Τά μεγαλύτερα ποσοστά μείωσης σημειώθηκαν στην περίοδο μεταξύ τών έτών 1907-1920 (15%) και στις δεκαετίες του 1940 (32,8%) και του 1960 (26,4%) (Βλέπε τό Διάγραμμα 2).

Άπό τά στοιχεία για τή φυσική κίνηση του πληθυσμού προκύπτει ότι ή κοινότητα έχασε τουλάχιστο 443 άτομα εξ αίτίας τής μετανάστευσης, άπό τό 1928 ως τό 1971 (Πίνακας 5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Φυσική κίνηση πληθυσμού Κέντρου Άβιας

Χρονική περίοδος	Άριθμός γεννήσεων	Άριθμός θανάτων	Φαινόμενη μεταβολή	Φαινομενική μετακίνηση
1928-1940	213	127	+ 35	51
1941-1950	56	75	- 233	214
1951-1960	98	45	- 11	64
1961-1970	69	51	- 96	114
Σύνολο	436	298	- 305	443

Π η γ η: Έπεξεργασία στοιχείων άπογραφών ΕΣΥΕ και Βιβλίων γεννήσεων και θανάτων τής Ένορίας τής κοινότητας.

Σχετικά μέ τό χρόνο τής μετανάστευσης, τούς τόπους έγκατάστασης τών μεταναστών, τον τύπο τής μετανάστευσης, τό φύλο, την ήλικία, τά κίνητρα τών μεταναστών, την ένδιάμεση μετανάστευση και την άπασχόληση τών άποδημών στους τόπους ύποδοχής, θά ακολουθήσουν τά συμπεράσματα άπό μία έρευνα, που έγινε στην κοινότητα τόν Αύγουστο του 1978. Τά στοιχεία δόθηκαν άπό συγγενείς, πρώτον και δεύτερον βαθμού, τών μεταναστών, που κατοικούν στην κοινότητα και καταγράφηκαν σέ έρωτηματολόγια (βλέπε Παράρτημα). Συμπληρώθηκε ένα έρωτηματολόγιο για κάθε νοικοκυριο. Ό έρευνα κάλυψε τό σύνολο τών νοικοκυριών τής κοινότητας, μέ εξαίρεση 2 ή 3 άπό αυτά.

42. Τά στοιχεία αυτά προέρχονται άπό έκτιμήσεις που έγιναν πάνω στις σχέσεις του έδάφους σέ ένα χάρτη τής ΓΥΣ υπό κλίμακα 1:50.000.

1973, σελ. 118). Όπίσης ό Πέτρος Κανελλίδης (Όδοιπορικό, σελ. 451): «Βιασμοί δέν υπάρχουν στη Μάνη, ούτε άπαγωγές γυναικών ούτε άνδρες ύβριστές και γυναίκες έπιρρεπείς προς την άκοलाσία».

39. Όσοι είναι ή αντίληψη για τήν «κοινωνική κατωτερότητα» τής γυναικας σέ συνδυασμό μέ τήν άπουσία τών συνεπειών που επιβάλλει ό αυστηρός κώδικας τιμής τής γενιάς στο νέο και πρόσφορο για τέτοιου είδους δραστηριότητες περιβάλλον του Πειραιά που έξηγούν αυτή τή συμπεριφορά όρισμένων άτόμων.

40. Άπληθεί 80.000 περίπου έναντι συνόλου 450.000.

41. Ό πληθυσμός κάθε χωριού ήταν κατά την άπογραφή του 1971: Κέντρο 21, Βόρειο 107, Χώρα 94 και Ό Ανατολικό 46.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2. Πληθυσμιακή εξέλιξη Κέντρου Ἀβίας

Πηγή: Μ. Χουλιάρη (δπου προηγουμ.) καί Ἀπογραφές Πληθυσμοῦ ἐτῶν 1920-1971.

Ἔτος ἀποδημίας καί τόπος πρώτης ἐγκατάστασης τῶν μεταναστῶν

Συγκεντρώθηκαν πληροφορίες γιά 220 περίπου άτομα⁴³ πού ἀποδήμησαν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1900 καί 1978 (χρόνος ἔρευνας). Γύρω στά 135 μετανάστευσαν κατά τήν περίοδο 1930-1969, ἀριθμός πού ἀντιπροσωπεύει τό 30% περίπου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεταναστῶν πού προκύπτει ἀπό τήν φυσική κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιόδου ἐκείνης. Οἱ περισσότεροι ἀπό τοὺς μετανάστες τοῦ δείγματος (τό 93,6%) ἐφυγαν μετά τό 1940, μέ αὐξανόμενο ρυθμό. Συγκεκριμένα, κατά τή δεκαετία τοῦ 1940 ἔφυγε τό 8% τῶν μεταναστῶν αὐτῶν, 21% κατά τή δεκαετία τοῦ 1950, 31% κατά τή δεκαετία τοῦ 1960 καί κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου μεταξύ τῶν ἐτῶν 1970 καί 1978 τό 33%.⁴⁴ Τόπους προορισμοῦ τῶν μετανα-

στῶν ἀποτελέσαν κυρίως ἡ περιφέρεια τῆς Πρωτεύουσας καί ἡ Καλαμάτα. Συγκεκριμένα, στήν πρώτη κατευθύνθηκε τό 35,7% αὐτῶν, ἐνῶ στή δεύτερη τό 36,3%. Τήν τρίτη θέση ἀπό τήν ἀποψη τῶν ἐσωτερικῶν μετακινήσεων κατέχουν χωριά πού βρίσκονται σέ ἀκτίνα 10-50 χιλιομέτρων ἀπό τήν κοινότητα, μέ ποσοστό 8% καί ἀκολουθεῖ ἡ Θεσσαλονίκη μέ 6,6%.

Στήν Ἀθήνα, κατευθύνθηκε τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν μεταναστῶν τῶν δεκαετιῶν τοῦ 1950 καί τοῦ 1960 (45% καί 36% ἀντίστοιχα), ἐνῶ ἀπό τό 1970 καί ὕστερα παρατηρεῖται στροφή τοῦ ρεύματος πρὸς τήν Καλαμάτα, πού κατέχει τήν πρώτη θέση μέ ποσοστό 56% ἐναντί 29% τῆς Ἀθήνας (Βλέπε Πίνακα 6).

Τό ποσοστό τῶν ἀτόμων πού κατευθύνθηκαν στίς χώρες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀνέρχεται στό 10% τοῦ συνόλου τῶν μεταναστῶν τοῦ δείγματος. Ἀπό αὐτούς, τό 77% κατευθύνθηκε πρὸς τίς ὑπερπόντιες χώρες, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο 23% πρὸς τίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ὅλοι οἱ μετανάστες ἐξωτερικοῦ τῆς μέχρι τό 1960 περιόδου κατευθύνθηκαν πρὸς τήν Ἀργεντινῇ. Μετά τό 1960, παρατηρεῖται στροφή τῆς κατεύθυνσης πρὸς τήν Αὐστραλία καί τίς ΗΠΑ, καθώς καί πρὸς τή Δυτική Εὐρώπη, μέ ἀποκλειστική χώρα ὑποδοχῆς τῇ Δυτικῇ Γερμανίᾳ (Βλέπε Πίνακα 7).

43. Σέ ὁρισμένες περιπτώσεις οἰκογενειακῆς μετανάστευσης οἱ συγγενεῖς δέν μπόρεσαν νά δώσουν πληροφορίες γιά τόν ἀκριβή ἀριθμό τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ μετανάστη.

44. Εἶναι φανερό ὅτι τά στοιχεῖα δέν συμφωνοῦν μέ ἐκείνα πού προκύπτουν ἀπό τή φυσική κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ λόγοι τῆς διαφορᾶς αὐτῆς θά πρέπει νά ἀποδοθοῦν κυρίως στήν ἀνακρίβεια τῶν ἀπογραφῶν (ἰδίως ἐκείνης τοῦ 1951) καί τῶν βιβλίων τῆς Ἑνορίας, ἀλλά καί σέ σφάλματα τῆς δειγματοληψίας ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι γιά τοὺς μετανάστες, πού δέν ἀφῆσαν κοντινοὺς συγγενεῖς στήν κοινότητα, δέν δόθηκαν στοιχεῖα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. Ποσοστό μεταναστών κατά έτος άποδημίας και τόπο προσδιορισμού

Χρόνος άποδημίας	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Καλαμάτα	Άλλες πόλεις	Χωριά	Έξωτερικό	Σύνολο
1910-19	67/2,8		33/1,4				100/1,53
1920-29		16,6/7,7	16,6/1,4		16,6/6,25	50,2/22	100/3,75
1930-39	50/1,4				50/6,25		100/1,04
1940-49	43,75/10		50/11,12		6,25/6,25		100/8,16
1950-59	45,24/27	16,66/53,8	23,8/13,9		14,3/37,5		100/21,4
1960-69	36/31,4	6,5/30,8	24,6/20,8	5/2,85	9,9/37,5	17/50	100/31,12
1970-78	28,8/27,4	1,5/7,7	56,1/51,38	6,05/57,15	1,5/6,25	6,05/28	100/33
Σύνολο	35,7/100	6,6/100	36,3/100	3,5/100	8/100	9,9/100	100/100

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. Αριθμός μεταναστών Έξωτερικού κατά χώρα ύποδοχής και έτος μετανάστευσης

Χώρα	1920-29	1960-69	1970-78	Σύνολο
Αυστραλία		7	1	8
Αργεντινή	5			5
ΗΠΑ			4	4
Γερμανία		4	1	5
Σύνολο	5	11	6	22

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. Αριθμός οικογενειών κατά έτος μετανάστευσης και τόπο προορισμού

Τόπος	1920-29	1940-49	1950-59	1960-69	1970-78	Σύνολο
Αθήνα		1	3	1	3	8
Θεσσαλονίκη						
Καλαμάτα		1			4	5
Άλλες πόλεις					1	1
Χωριά			2			2
Έξωτερικό	1				2	3
Σύνολο	1	2	5	1	10	19

Τύπος της μετανάστευσης

Τό μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών τού δείγματος (τά 2/3 περίπου) έφυγαν μόνοι τους, ενώ οι περιπτώσεις οικογενειακής μετανάστευσης (19 συνολικά) καλύπτουν τό 1/3 τού αριθμού των μεταναστών αυτών. Τό ξεσήκωμα όλόκληρων οικογενειών είναι φαινόμενο των τελευταίων κυρίως ετών στην κοινότητα, άφού τό 52,6% των περιπτώσεων οικογενειακής μετανάστευσης σημειώθηκε κατά την περίοδο 1970-78. Οι περισσότερες οικογένειες (42,1%) κατευθύνθηκαν πρός την Αθήνα, 26,3% αυτών πρός την Καλαμάτα, 15,8% πρός τό έξωτερικό καί 10,5% πρός τά γύρω χωριά. Καί έδω έπίσης παρατηρείται στροφή τού ρεύματος της οικογενειακής μετανάστευσης πρός την πόλη της Καλαμάτας, μετά τό 1970. Η πόλη αυτή άπορρόφησε τό 40% των περιπτώσεων οικογενειακής μετανάστευσης της περιόδου 1970-1978, έναντι 30% της Πρωτεύουσας, ή όποια κατείχε σταθερά την πρώτη θέση άπό τό 1950 μέχρι τό 1970 (Βλέπε Πίνακα 8).

45. Οι διαφορές πού παρουσιάζουν οι κατηγορίες τού πίνακα ατό, καθώς καί έκείνες των πινάκων πού θά άκολουθήσουν, βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές (τιμές Χ² μεγαλύτερες άπό τίς κρίσιμες τιμές στό επίπεδο τού 1%).

Τό 1/3 σχεδόν των μεταναστών είχαν συγγενείς στους τόπους της άποδημίας. Άπό αυτούς, οι περισσότεροι ήσαν μετανάστες πού κατευθύνθηκαν πρός την Πρωτεύουσα, καί άκολουθούν έκείνοι πού πήγαν στη Θεσσαλονίκη καί στις χώρες τού έξωτερικού.

Φύλο καί ηλικία των μεταναστών

Ποσοστό 58% έκείνων, πού μετανάστευσαν μόνοι, ήταν άνδρες, ενώ τό υπόλοιπο 42% γυναίκες. Τό 94,5% των μεταναστών αυτών άνηκε στις όμάδες ηλικιών άπό 10 ως 29 ετών. Συγκεκριμένα, περισσότεροι άπό τό 1/3 (34,5%) έφυγαν σέ ηλικία μεταξύ 20 καί 24 ετών, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (22%) έφυγε σέ πολύ μικρή ηλικία (12 καί 13 ετών). Άκολουθούν οι όμάδες ηλικιών 15 ως 19 ετών καί 25 ως 29 ετών μέ ποσοστά συμμετοχής 20% καί 18% αντίστοιχα. Οι όμάδες ηλικιών 15 ως 19 ετών, 20 ως 24 καί 25 ως 29 ετών μοιράζονται σχεδόν έξ ίσου τό ποσοστό των γυναικών ηλικίας των κατηγοριών αυτών, ενώ τό αντίστοιχο ποσοστό των άνδρων παρουσιάζει μεγάλη αύξηση στην όμάδα των 20 ως 24 ετών. Άκόμα, ή μετανάστευση άνδρών εί-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3. Ποσοστό μεταναστών κατά φύλο και ηλικία

ναι μεγαλύτερη από εκείνη των γυναικών στην ομάδα ηλικιών 10 έως 14 ετών⁴⁶ (Βλέπε Διάγραμμα 3).

Από τους τόπους πρώτης εγκατάστασης, η Καλαμάτα συγκέντρωσε το 37% των ανδρών και η Αθήνα το 33%, ενώ το 14% απορρόφησαν οι χώρες του εξωτερικού. Στην περίπτωση των γυναικών, η σειρά παρουσιάζεται διαφορετική. Τό 39% αυτών πηγε στην Αθήνα, τό 36% στην Καλαμάτα και ποσοστό 14% στά γύρω χωριά (Βλέπε Πίνακα 9).

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. Ποσοστό μεταναστών κατά φύλο και τόπο πρώτης εγκατάστασης

Πόλεις	% ποσοστό του συνόλου ανδρών	% ποσοστό του συνόλου γυναικών
Αθήνα	33	39
Θεσσαλονίκη	9	3,5
Καλαμάτα	37	36
Άλλες πόλεις	3,5	5
Χωριά	3,5	14
Έξωτερικό	14	2,5
Σύνολο	100	100

Τό ποσοστό των γυναικών, πού έφυγαν μέχρι τό τέλος της δεκαετίας του 1940, παρουσιάζεται χαμη-

λότερο από τό αντίστοιχο των ανδρών (6% έναντι 18%). Αντίθετα, παρουσιάζεται μεγαλύτερο στή δεκαετία του 1960 και κατά την περίοδο 1970 - 1978 (73% έναντι 61%) (Βλέπε Πίνακα 10).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. Ποσοστό μεταναστών κατά φύλο και έτος άποδημίας

Χρονική περίοδος	% ποσοστό του συνόλου ανδρών	% ποσοστό του συνόλου γυναικών
1910-19	2,2	
1920-29	4	1,2
1930-39	0,8	1,2
1940-49	11	3,6
1950-59	21	21
1960-69	28	37
1970-78	33	36
Σύνολο	100	100

Κίνητρα της μετανάστευσης

Οί άπαντήσεις, πού έδωσαν οί συγγενείς των μεταναστών σχετικά μέ τά κίνητρα της μετανάστευσης, ομαδοποιήθηκαν σέ οκτώ κατηγορίες. Τό ποσοστό των μεταναστών, πού αντιπροσωπεύει κάθε μία από τίς κατηγορίες αυτές, συνολικά και κατά φύλο, παρουσιάζεται στον Πίνακα 11.

46. Τουτό όφείλεται στην προτίμηση των κατοίκων νά σπουδάζουν τά άγόρια παρά τά κορίτσια, πού προέρχεται από την άντληψη της κοινωνικής ύπεροχής του άνδρα στη Μάνη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο και φύλο

Κίνητρα	% περιπτώσεων	% συνόλου ανδρών	% συνόλου γυναικών
1. Έπιβιωση-Οικονομικό αδιέξοδο	16,5	22	9,3
2. Σπουδές	21,5	18	14,5
3. Έργασία	14,8	19	7,9
4. Βελτίωση συνθηκών ζωής	12,3	24	17
5. Στράτευση	0,6	1	
6. Γάμος	21,5	3	42
7. Οικογενειακοί λόγοι	7,3	7	9,3
8. Άλλοι λόγοι	5,5	6	
Σύνολο	100	100	100

Τό 65% των περιπτώσεων συγκέντρωσαν οι κατηγορίες «Έπιβιωση-Οικονομικό αδιέξοδο», «Σπουδές», «Έργασία» και «Βελτίωση των συνθηκών ζωής», ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (21,5%) ή κατηγορία «Γάμος». Άλλα τό 91% των μεταναστών, πού είχαν σάν κίνητρο τό γάμο, ήσαν γυναίκες. Ό γάμος αποτελεί πίο συχνό κίνητρο στίς περιπτώσεις άποδημίας γυναικών (42% των περιπτώσεων) καί άκολουθούν ή βελτίωση των συνθηκών ζωής καί οι σπουδές μέ συχνότητες 17% καί 14,5% αντίστοιχα. Για τούς άνδρες τά συχνότερα κίνητρα κατατάσσονται στίς κατηγορίες «Βελτίωση των συνθηκών ζωής», «Έπιβιωση-Οικονομικό αδιέξοδο», «Έργασία καί Σπουδές» μέ αντίστοιχα ποσοστά 24%, 22%, 19% καί 18%.

Οί σπουδές αποτελούν κίνητρο μετανάστευσης στίς 80% των περιπτώσεων ατόμων ήλικίας 10-14 έ-

τών, ένώ ή εύρεση έργασίας κίνητρο για τούς περισσότερους (65%) μετανάστες ήλικίας 15-24 έτών. Οί μισές άπό τίς γυναίκες, πού είχαν σάν κίνητρο τό γάμο, ήσαν ήλικίας 25-29 έτών, ένώ τό μεγαλύτερο ποσοστό (69%) των ατόμων, πού αντιμετώπιζαν πρόβλημα έπιβίωσης ή μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες, έφυγε σέ ήλικία μεταξύ 20-29 έτών (Βλέπε Πίνακα 12).

Ή Άθήνα άπορρόφησε τό 59% των μεταναστών, πού αντιμετώπιζαν πρόβλημα έπιβίωσης, τό 18% ή Καλαμάτα καί 14% οι χώρες του έξωτερικού. Τό μεγαλύτερο ποσοστό (83%) εκείνων πού έφυγαν για σπουδές πήγαν στήν Καλαμάτα,⁴⁷ ένώ οι ύπόλοιποι στήν Άθήνα. Τούς περισσότερους μετανάστες (68%) πού έφυγαν λόγω έργασίας, μοιράστηκαν έξ ίσου ή Άθήνα καί ή Καλαμάτα, ένώ τό 16% άπορρόφησε ή Θεσσαλονίκη. Πρός τήν Άθήνα κατευθύνθηκαν οι μισοί άπό εκείνους πού είχαν σάν κίνητρο τή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, ένώ άπό ένα 18% συγκέντρωσαν ή Καλαμάτα καί οι χώρες του έξωτερικού. Τέλος, ή Καλαμάτα καί τά γύρω χωριά συγκέντρωσαν τό μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών πού έφυγαν λόγω γάμου (34% καί 43%, αντίστοιχα) (Βλέπε Πίνακα 13).

Ποσοστό 15% άπό εκείνους πού έφυγαν μέχρι τό 1939, είχαν σάν κίνητρο τίς σπουδές καί 35% τή βελτίωση των συνθηκών ζωής, ένα 28% τούς οικονομικούς λόγους καί 21% τό γάμο. Κατά τή διάρκεια τής δεκαετίας του 1940, τό 51% των περιπτώσεων άποδημίας έγινε για λόγους έπιβίωσης καί άνάγκης έργασίας, ένώ ποικίλα είναι τά κίνητρα τής άποδημίας για τή δεκαετία του 1950 (ή έπιβίωση καί ό γάμος μοιράζονται άπό ένα 24% των περι-

47. Ή Κοινότητα διαθέτει δύο μονοθέσια δημολικά σχολεία μόνο. Τό πλησιέστερο πλήρες γυμνάσιο βρίσκεται στήν Καλαμάτα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο καί ήλικία

Ήλικία	Έπιβίωση	Σπουδές	Έργασία	Βελτίωση ζωής	Στράτευση	Γάμος	Οικογενειακοί λόγοι	Άλλοι λόγοι	Σύνολο
10-14	10/10	80/86	7/6					3/14	100/22
15-19	13/14	10/10	37/31	16/22		14/13		10/43	100/20
20-24	20/39	2/4	28/43	24/55	2/100	15/27	5/30	4/29	100/34,5
25-29	28/30		13/12	9/14		47/50		3/14	100/18
30-34			40/6	40/9		20/4			100/3
35-39	50/7		25/2			25/3			100/1,5
50-54						50/3	50/30		100/0,5
55-59							100/40		100/0,5
Σύνολο	16,5/100	21,5/100	14,8/100	12,3/100	0,6/100	21,5/100	7,3/100	5,5/100	100/100

ΠΙΝΑΚΑΣ 13. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο και τόπο προορισμού

Πόλεις	Επιβίωση	Σπουδές	Έργασία	Βελτίωση ζωής	Στράτευση	Γάμος	Οικογενειακοί λόγοι	Άλλοι λόγοι	Σύνολο
Αθήνα	27/59	10/17	23/34	24/50		10/14	2/25	4/40	100/35,7
Θεσσαλονίκη	20/9		50/16	10/5			20/50		100/6,6
Καλαμάτα	7/18	41/83	19/34	7/18	1/100	20/34	2/25	3/40	100/36,3
Άλλες πόλεις			29/7	29/9		42/9			100/3,5
Χωριά						94/43		6/20	100/8
Εξωτερικό	30/14		30/9	40/18					100/9,9
Σύνολο	16,5/100	21,5/100	14,8/100	12,3/100	0,6/100	21,5/100	7,3/100	5,5/100	100/100

πτώσεων, ενώ η βελτίωση των συνθηκών ζωής και ή εργασία από 16%). Μετά την περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση της συχνότητας του κινήτρου «Σπουδές». Τα κίνητρα των μεταναστών της δεκαετίας του 1960 μοιράζονται κυρίως ανάμεσα στην επιβίωση, στην εργασία και στο γάμο με ποσοστά 24% περίπου για κάθε κίνητρο και ακολουθούν οι σπουδές με 17%. Η κατηγορία «Σπουδές» αποτελεί λόγο μετανάστευσης για το 24% των περιπτώσεων της περιόδου 1970-1978. Ακολουθούν η «Εργασία» (20%) και η «Βελτίωση των όρων ζωής» (17%), ενώ οι «Οικονομικές δυσχέρειες» παρουσιάζουν μικρό ποσοστό (7%) (Βλέπε Πίνακα 14).

Ενδιάμεση μετανάστευση

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών του δείγματος (86%) παρέμεινε στους αρχικούς τόπους προορισμού και μόνο ένα 14% μετακινήθηκε από αυτούς. Από τα άτομα που μετακινήθηκαν για δεύτερη φορά, τα περισσότερα (52%) έφυγαν από την Καλαμάτα και κατευθύνθηκαν κυρίως προς την Αθήνα, ενώ το 26% αυτών έφυγε από την Αθήνα με

κατεύθυνση τη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις της Ελλάδας. Τέλος, ένα 15% των ενδιάμεσων μεταναστών αποτέλεσαν οι περιπτώσεις ατόμων, που είχαν μεταναστεύσει στις χώρες του εξωτερικού και παλιννοστήσει στην Καλαμάτα.

Απασχόληση των μεταναστών στους τόπους υποδοχής

Οι περισσότεροι από τους μετανάστες του δείγματος (60%) βρήκαν απασχόληση στο εμπόριο, στις μεταφορές, στις επικοινωνίες, στις υπηρεσίες και σαν ελεύθεροι επαγγελματίες, ενώ μόνο το 16% αυτών απορροφήθηκε από τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία. Από εκείνους που πήγαν στην Πρωτεύουσα, 45% περίπου εργάστηκαν στις υπηρεσίες και σε ελεύθερα επαγγέλματα, 22% στο εμπόριο, στις μεταφορές και στις επικοινωνίες και μόνο 13% στη βιομηχανία και στη βιοτεχνία. Η περιφέρεια της Πρωτεύουσας συγκέντρωσε το 54% των μεταναστών που απασχολήθηκαν στις υπηρεσίες, ένα 68% εκείνων που εργάστηκαν σαν ελεύθεροι επαγγελματίες και το 43% των μεταναστών που απασχολήθηκαν στη βιοτεχνία. Στη Θεσσαλονίκη, οι υπηρεσίες

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. Ποσοστό μεταναστών κατά κίνητρο και έτος αποδημίας

Έτος	Επιβίωση	Σπουδές	Έργασία	Βελτίωση ζωής	Στράτευση	Γάμος	Οικογενειακοί λόγοι	Άλλοι λόγοι	Σύνολο
1910-19		50/3				50/7			100/1,53
1920-29				50/8		25/3	25/7		100/3,75
1930-39				50/4		50/3			100/1,04
1940-49	22/10	7/3	29/11	7/4		21/9		14/33	100/8,16
1950-59	24/30	9/10	16/16	16/24		24/26	11/29		100/21,4
1960-69	24/47	17/35	25/40	8/20		24/39		2/17	100/31,12
1970-78	7/13	24/49	20/33	17/40	2/100	12/20	13/57	5/50	100/33
Σύνολο	16,5/100	21,5/100	14,8/100	12,3/100	0,6/100	21,5/100	7,3/100	5,5/100	100/100

καί τά ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἀπορρόφησαν ἴδιο ποσοστό μεταναστῶν μέ ἐκεῖνο τῆς Ἀθήνας (45%), ἐνῶ οἱ πρωτογενεῖς καί δευτερογενεῖς δραστηριότητες ἀπορρόφησαν ἀπό ἓνα 18% τῶν μεταναστῶν. Μικρό ποσοστό ἀπασχόλησης στίς ὑπηρεσίες καί στήν ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἐμφανίζουν ἐκεῖνοι πού ἐγκαταστάθηκαν στήν Καλαμάτα (22%), ἀλλά ἔχουν τό μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχῆς στό ἐμπόριο, στίς μεταφορές καί στίς ἐπικοινωνίες (37%), ἐνῶ ἡ βιομηχανία καί ἡ βιοτεχνία ἀπορρόφησαν τό 22% περίπου αὐτῶν. Τέλος, ἡ πόλη αὐτή συγκέντρωσε τό μεγαλύτερο ποσοστό τῶν μεταναστῶν

πού ἀπασχολήθηκαν στή βιομηχανία⁴⁸ (64%) καί τό 44% ἐκεῖνων πού ἀπασχολήθηκαν στό ἐμπόριο, στίς μεταφορές καί στίς ἐπικοινωνίες (Βλέπε Πίνακα 15).

Ἐκεῖνοι πού ἔφυγαν κατά τή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1910, ἐργάστηκαν στό ἐμπόριο καί σάν ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες, ἐνῶ οἱ μετανάστες τῆς ἐπόμενης δεκαετίας στό ἐμπόριο, στίς ὑπηρεσίες

48. Ἀρκετοί ἀπό τοὺς μετανάστες τῆς Κοινότητος (μεταξύ τῶν ὁποίων καί γυναῖκες) βρῆκαν ἐργασία στό καπνεργοστάσιο τῆς πόλης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15. Ποσοστό ἐργαζομένων κατὰ κλάδους ἀπασχόλησης ἡ εἰδίκευση καί τόπο ὑποδοχῆς⁴⁹

Πόλεις	Γεωργία Κτηνο- τροφία	Ἐργάτες μεταφορές	Ἐπικοινωνίες	Βιοτεχνία	Βιομηχα- νία	Ἐλευθέρ. ἐπαγγέλ- ματα	Ἐκπαί- δευση	Λοιπές ὑπηρε- σίες	Οἰκοδο- μές	Νοικο- κυρές	Σύνολο
Ἀθήνα	1,81 16,67	1,81 14,28	21,81 30,77	5,45 42,85	7,30 28,57	23,65 68,42		21,81 54,54	1,81 25	14,55 53,33	100 41,05
Θεσσαλονίκη	18,18 33,33	9,09 14,28		18,18 28,57		18,18 10,52	9,09 100	18,18 9,09		9,09 6,67	100 8,20
Καλαμάτα	2,17 16,67	4,35 28,58	36,95 43,59	2,17 14,28	19,56 64,28	8,70 21,06		13,05 27,28	4,35 50	8,70 26,66	100 34,32
Ἄλλες πόλεις			33,33 5,13	16,67 14,30				33,33 9,09		16,67 6,67	100 4,42
Χωριά	50 33,33		25 2,56							25 6,67	100 2,99
Ἐξωτερικό		25 42,86	58,34 17,95	8,33 7,15					8,33 25		100 8,96
Σύνολο	4,49 100	5,22 100	29,10 100	5,22 100	10,44 100	14,20 100	0,74 100	16,41 100	2,98 100	11,20 100	100 100

49. Τό μέγεθος τοῦ δείγματος εἶναι 134 στήν περίπτωση τῶν Πινάκων 15 καί 16 κυρίως γιατί στίς περιπτώσεις οἰκογενειακῆς μετανάστευσης δόθηκαν πληροφορίες γιά τό ἐπάγγελμα μόνο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας.

καί σάν ἐργάτες.⁵⁰ Οἱ ὑπηρεσίες ἀπορρόφησαν ὅλους τοὺς ἄνδρες μετανάστες τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 καί τό 23% τῶν μεταναστῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 (ἄλλοι ἓνα 23% ἀπορρόφησαν τήν ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα). Κατά τή δεκαετία τοῦ 1950 οἱ ὑπηρεσίες καί τά ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἀπορρόφησαν τό 41% τῶν μεταναστῶν, ἐνῶ ἀπό ἓνα 14% τό ἐμπόριο καί τά νοικοκυριά. Ἀπό τό 1960 καί ὕστερα, τό ἐμπόριο, οἱ μεταφορές καί οἱ ἐπικοινωνίες παίρνουν πάλι τήν πρώτη θέση, μέ ποσοστό συμμετοχῆς 33% στή δεκαετία τοῦ 1960 καί 44% στήν περίοδο 1970-78, ἐνῶ οἱ ὑπηρεσίες καί τά ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα ἀκολουθοῦν μέ ποσοστά 22% καί 26% στίς ἀντίστοιχες δεκαετίες (Βλέπε Πίνακα 16).

50. Ἡ κατηγορία αὐτή δέν προσδιορίζει τόν κλάδο ἀπασχόλησης. Προτιμήθηκε νά ἀφεθεῖ ἔτσι γιά νά συμφωεῖ μέ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐρωτηθέντων.

παρατηρήσεις

Τά στοιχεῖα αὐτά, ὅπως παρουσιάστηκαν ὡς τώρα, δέν φαίνεται νά ἀποτελοῦν κάτι περισσότερο ἀπό μιά ἀπλή ἐπεξεργασία δεδομένων. Ὡστόσο, προσεκτικὴ ἐξέτασή τους φανερώνει ὅτι καί στήν περίπτωση τοῦ Κέντρου Ἀβίας ἐπαληθεύονται σέ πολλά σημεία ὅσα ἐκτέθηκαν γιά τὰ αἷτια καί τήν ἐξέλιξη τῆς μετανάστευσης στή Μάνη κατά τή διάρκεια τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τοῦ ὄγκου τῶν μεταναστῶν, ἡ μεταβολή τοῦ ἀποκλειστικὰ ὑπερπόντιου χαρακτῆρα τῆς ἐξωτερικῆς μετανάστευσης καί σέ ἐνδοευρωπαϊκό μετὰ τό 1960, ἡ ἐλκτικὴ ἐπίδραση τῆς πρωτεύουσας καί τῆς Θεσσαλονίκης καί ἡ ἀπορρόφηση τῶν μεταναστῶν ἀπό «τριτογενεῖς» κυρίως δραστηριότητες, εἶναι μερικά

ΠΙΝΑΚΑΣ 16. Ποσοστό εργαζομένων κατά κλάδους απασχόλησης ή ειδίκευση και έτος μετανάστευσης

Χρονική Περίοδος	Γεωργία Κτηνο-τροφία	Εργάτες	Εμπόριο μεταφορές	Βιοτεχνία	Βιομηχα-νία	Ελευθέρ. επαγγέλ-ματα	Εκπαί-δευση	Λοιπές Υπηρε-σίες	Οικοδο-μές	Νοικο-κυρές	Σύνολο
1910-19			50 2,57			50 5,26					100 1,50
1920-29		33,33 14,28	33,33 2,57					33,33 4,55			100 2,23
1930-39								50 4,55		50 6,66	100 1,50
1940-49	7,7 16,67	15,38 28,58	7,7 2,57	15,38 28,57	7,7 7,15	23,07 15,78		23,07 13,64			100 9,70
1950-59	6,89 33,33	3,45 14,28	13,8 10,25	6,89 28,57	10,34 21,42	13,8 21,05		27,58 36,36	3,45 25	13,8 26,66	100 21,65
1960-69	4,35 33,33	2,18 14,28	32,60 38,46	6,52 42,86	13,05 142,85	10,86 26,31		10,86 22,72	2,18 25	17,4 53,34	100 34,32
1970-78	2,56 16,67	5,14 28,58	43,58 43,58		10,25 28,58	15,38 31,6	2,56 100	10,25 18,18	5,14 50	5,14 13,34	100 29,10
Σύνολο	4,49 100	5,22 100	29,10 100	5,22 100	10,44 100	14,20 100	0,74 100	16,41 100	2,98 100	11,20 100	100 100

από τὰ σημεῖα αὐτὰ. Ἀκόμα, φαινόμενα σάν τὴ συγκέντρωση μεγάλου ἀριθμοῦ μεταναστῶν στὴν Καλαμάτα, τὴ μεταβολὴ τοῦ τύπου, τοῦ τόπου, τῶν κινήσεων τῆς μετανάστευσης καὶ τοῦ φύλου τῶν με-
ταναστῶν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἐξηγοῦνται ἀ-
πὸ τὴ γεωγραφικὴ θέση, τὶς κοινωνικοοικονομικὲς
συνθήκες τῆς κοινότητος καὶ τῆς συνέπειες τῆς ἱ-
δίας τῆς μετανάστευσης.

Ἡ ἀπόδραση ἀπὸ τὶς δύσκολες συνθήκες ζωῆς⁵¹
τῆς κοινότητος ἦταν πάντοτε μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐντο-
νες ἐπιθυμίες τῶν κατοίκων τῆς. Μέχρι τὸ 1940
ἄρρενα⁵² κυρίως ἄτομα οἰκογενειῶν, πού εἶχαν σχε-
τικὰ μεγάλες περιουσίες, μπόρεσαν νὰ φύγουν καὶ
νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἀθήνα ἢ στὴν Καλαμάτα,
πὺ ἀποτελοῦσε τὸ κοντινότερο πρὸς τὴν κοινότη-
τα ἀστικὸ κέντρο. Ἀπὸ τοὺς πιὸ φτωχοὺς, ὀρι-
σμένοι ἐφυγαν μετὰ τὸ 1920 γιὰ τὶς ὑπερπόντιες
χώρες,⁵³ ἐκμεταλλευόμενοι τὶς διευκολύνσεις πού
παρεῖχαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ὀρισμένα πρακτορεῖα,
ἢ, ἀργότερα, τὶς προσκλήσεις συγγενῶν τους. Ἡ
μεγάλη κινήσιμότητα τῶν κατοίκων πρὸς τὰ ἀ-
στικὰ κέντρα κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1940 τοὺς ἔδωσε

τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἔλθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ ζωὴ σ' αὐτὰ
ἔτσι ὥστε νὰ μὴ θέλουν πιά νὰ ἐπιστρέψουν γιὰ μό-
νημ διαμονή. Ἀκόμα, τὸ μεγάλο πλῆγμα, πού δε-
χτηκε ἡ κτηνοτροφία τῆς κοινότητος κατὰ τὴ διάρ-
κεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου,⁵⁴ εἶχε σάν συνέπεια τὴ
μετανάστευση πολλῶν πού ζοῦσαν ἀποκλειστικά
ἀπ' αὐτήν. Ἡ σχετικὴ ἐπιτυχία ἐκείνων πού ἐφυ-
γαν, ἔγινε ἀφορμὴ νὰ τοὺς μιμηθοῦν καὶ ἄλλοι.⁵⁵
Ἀλλὰ μόνο ἐκείνοι πού μποροῦσαν νὰ ἐξασφαλί-
σουν τὰ οἰκονομικὰ μέσα, ἢ εἶχαν συγγενεῖς, πῆγαν
στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ ἄλλοι κατε-
υθύνθηκαν γιὰ σπουδές καὶ ἐργασία πρὸς τὴν Καλα-
μάτα ἔχοντας παράλληλα τὴ μικρὴ οἰκονομικὴ ὑ-
ποστήριξη τῶν γονιῶν τους, πού παρέμεναν συνή-
θως στὰ χωριά. Ἀλλὰ ἡ πόλη αὐτὴ δὲν μπόρεσε νὰ
τοὺς συγκρατήσει ὅλους, ἐξ αἰτίας τῆς μικρῆς τῆς
ἀνάπτυξης, μὲ ἀποτέλεσμα ὀρισμένοι νὰ καταφύ-
γουν κυρίως στὴν Ἀθήνα. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1962
καὶ 1968, ἡ κοινότητα ἀπόκτησε ὕδρευση, παροχὴ
ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ ὁδικὴ σύνδεση μὲ ἄλλα
χωριά τῆς Μάνης καὶ μὲ τὴν πόλιν τῆς Καλαμάτας.
Οἱ σημαντικὲς αὐτὲς ἀλλαγές βελτίωσαν σὲ μεγά-
λο βαθμὸ τὶς συνθήκες διαβίωσης τῶν κατοίκων,⁵⁶

51. Τὸ Κέντρο Ἀβίας δὲν διέφερε καθόλου ἀπὸ τὶς περισσότε-
ρες κοινότητες τῆς Μάνης στοὺς τομεῖς τῆς ἱατρικῆς περιθαλ-
ψης, τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν παροχῶν καὶ
ἐργῶν ὑποδομῆς.

52. Ἡ μετανάστευση ἦταν πολὺ πιὸ εὐκόλῃ γιὰ τοὺς ἄνδρες,
ἐξ αἰτίας τῆς μεγαλύτερης ἐλευθερίας πού ἀπολαμβάναν σὲ σχέ-
ση μὲ τὶς γυναῖκες.

53. Τὸ γεγονός ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ ἄτομα αὐτὰ δὲν πῆγε στὶς
Η.Π.Α., ὀφείλεται στὰ νομοθετικὰ μέτρα, πού εἶχε λάβει στὸ με-
ταξὺ ἡ Χώρα αὐτὴ γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς εἰσόδου τῶν ἀναφά-
βιτων μεναστῶν καὶ τῶν περιορισμὸ τῶν ἄλλων (Quota Act).

54. Λέγεται ὅτι ἀπὸ τὰ 20.000 περίπου γίδιοπρόβατα, πού εἶχε
τότε ἡ κοινότητα, ἐλάχιστα ἀπόμειναν.

55. Πρόκειται γιὰ ἐπενέργεια δευτερογενῶν παραγόντων τῆς
μετανάστευσης. (Γιὰ τὴ διάκριση τῶν αἰτίων τῆς μετανάστευ-
σης σὲ πρωτογενὴ καὶ δευτερογενή, βλέπε Β. Φίλια, «Τὸ μετανά-
στευτικὸ μας πρόβλημα», *Προβλήματα Κοινωνικοῦ Μετασχημα-
τισμοῦ*, σελ. 266-270.)

56. Ἀλλὰ ἔδωσαν ἀφορμὴ καὶ γιὰ ὀρισμένες ἀλλαγές, σημαν-
τικότερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἦταν ἡ εἰσόδος τῶν γυναικῶν στὸ καφε-

άλλά άντί νά γίνουιν αϊτία συγκράτησης του πληθυσμού έδωσαν τή δυνατότητα και στις πίο άπορες άκόμα οικογένειες νά μετοικήσουιν κυρίως στην Καλαμάτα. Αύτή τή φορά όμως ή μετανάστευση ήταν ομαδική γιά τίς οικογένειες, άφου, λόγω τής μικρής άπόστασης,⁵⁷ δέν ύπήρχε λόγος παραμονής τών γονιών. Έτσι, οι περισσότερες άπό τίς οικογένειες αυτές μένουιν στην πόλη, άπολαμβάνοντας ένα κάπως σταθερό ήμερομίσθιο, ενώ παράλληλα πηγαίνουν κατά τούς μήνες τής συλλογής του έλαιόκαρπου στην κοινότητα γιά τή σοδειά. Οι περιπτώσεις αυτές είναι άντιπροσωπευτικές τών σημερινών τάσεων πού έπικρατούν στην κοινότητα και κάνουν τίς προβλέψεις γιά τό μέλλον της δυσοίωνες. Έλάχιστοι είναι εκείνοι πού δέχονται νά μένουιν ζώντας στο έπίπεδο συντήρησης, πού τούς παρέχει τό χαμηλό εισόδημα⁵⁸ και οι πολύ πεινχρές συντάξεις. Οι πίο πολλοί πρόκειται νά φύγουιν μέ τίς οικογένειές τους μόλις οι οικονομικές τους συνθήκες τό έπιτρέψουιν, ενώ παράλληλα παρατηρείται τάση φυγής τών γερόντων πού τούς καλούν τά παιδιά τους στίς πόλεις νά ζήσουιν κοντά τους.

βαθμός άφομοίωσης τών μεταναστών του Κέντρου Άβίας

Άπό μία έρευνα πού έγινε σέ ένα τυχαίο δείγμα 31 μεταναστών τής κοινότητας, πού κατοικούιν στην περιοχή τής Πρωτεύουσας,⁵⁹ διαπιστώθηκε ό-τι ό βαθμός άφομοίωσης τους ήταν πολύ μεγαλύτερος άπό εκείνιν τών μεταναστών τής Μάνης πού ζούιν στά Μανιάτικα.

Τά άτομα του δείγματος παρουσίασαν σχετική άνομοιογένεια στους δείκτες εκπαιδευτικό και επαγγελματικό έπίπεδο, οικογένεια και κατοικία, ενώ φάνηκαν άρκετά όμοιογενή σέ όρισμένους δείκτες, πού συνδέονται μέ μεγάλο βαθμό άφομοίωσης, όπως τά κίνητρα τής άποδημίας, ή πρόθεση έπιστροφής στη γενέτειρα και ή συχνότητα επαφής μεταξύ τους.

νείο (πού άποτελούσε τόπο συγκέντρωσης μόνο τών άνδρών) γιά νά μπορούιν νά παρακολουθούν τά προγράμματα τής τηλεόρασης.

57. Η κοινότητα άπέχει μόλις 30 χιλιόμετρα άπό τήν Καλαμάτα.

58. Τό έτήσιο εισόδημα τών περισσότερων οικογενειών τής κοινότητας κυμαίνεται άπό 50.000-100.000 δραχμές. Ένας άξισημειώτος άριθμός τους βρίσκεται κάτω άπό αυτό τό έπίπεδο και έλάχιστες φθάνουιν ή ξεπερνούν τίς 150.000 δρχ. τό χρόνο.

59. Τό δείγμα άντιπροσωπεύει τό 20% περίπου τών μεταναστών, πού ήταν γνωστό ότι κατοικούσαν στην περιφέρεια τής Πρωτεύουσας τήν έποχή τής έρευνας (Άπρίλιος 1978). Οι μετανάστες αυτοί είχαν προκληθεί σέ μία συγκέντρωση μέ τό σκοπό νά ένωθούν σέ σώματιο (σύλλογο). Άπό αυτούς, συγκεντρώθηκαν 31, πού άπέτέλεσαν και τό δείγμα.

Συγκεκριμένα, τό 77% αυτών ήταν άνδρες και τό 23% γυναίκες. Οι περισσότεροι (56%) ήσαν άποφοιτοι γυμνασίου, άνώτερων σχολών ή πανεπιστημίου, 10% αυτών είχαν γνώσεις μερικών τάξεων του γυμνασίου και 16% δημοτικού και κάτω. Ποσοστό 39% τών μεταναστών εργάζονταν ως υπάλληλοι σέ δημόσιες ύπηρεσίες, όργανισμούς και ιδιωτικές έπιχειρήσεις, 16% ήσαν στρατιωτικοί και άνώτερα ή άνώτατα στελέχη τών σωμάτων άσφαλείας, 16% νοικοκυρές και άπό ένα 6,5% δικαστικοί και δικηγόροι, βιοτέχνες και μηχανικοί. Άπό αυτούς, μόνο 30% είχαν συζύγους πού κατάγονταν άπό τή Μάνη. Οι περισσότεροι άπό τούς μετανάστες προέρχονταν άπό οικογένειες άγροτών και είχαν φύγει μόνοι. Τό μεγαλύτερο ποσοστό τους (41%) είχε σάν κίνητρο τή βελτίωση τών συνθηκών ζωής, 19% τίς σπουδές και μόνο άπό ένα 12% τήν έπιβίωση και τήν εργασία. Άν και οι πίο πολλοί έπισκέπτονται συχνά τήν κοινότητα και διατηρούιν δεσμούς μέ τούς συγγενείς τους, πού βρίσκονται σ' αυτήν, κανείς δέν έχει τήν πρόθεση νά έπιστρέψει γιά μόνιμη εγκατάσταση. Τά άτομα αυτά κατοικούν σέ διαφορετικές περιοχές τής Πρωτεύουσας. Οι εύκαιριές επαφής μεταξύ τους είναι σπάνιες και παρέχονται σάν όρισμένες κοινωνικές εκδηλώσεις. Κανένα άπό τά έθιμα τής Μάνης δέν φαίνεται νά έχει έπιβιώσει σ' αυτούς. Άκόμα και τό μοιρολόι δέχει εκλείψει και μόνο σέ έξαιρετικές περιπτώσεις άτόμων χαμηλού μορφωτικού έπίπεδου μπορούιν νά παρατηρηθούν όρισμένα κατάλοιπα του.⁶⁰

οί συνέπειες τής μετανάστευσης στο Κέντρο Άβίας

Άπό τά στοιχεία τής έρευνας, φαίνεται καθαρά ότι τό μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών ήταν άτομα τών πλέον παραγωγικών ηλικιών, φανόμενο πού είχε σοβαρές οικονομικές, κοινωνικές και δημογραφικές συνέπειες γιά τήν κοινότητα.

Η κοινότητα στερηχόηκε εργατικών χεριών. Αυτό είχε σάν συνακόλουθο τήν εγκατάλειψη τών άπομακρυσμένων άγρών και όρισμένων ειδών καλλιέργειας, όπως τής άμπελοκαλλιέργειας, πού απαιτούσαν πολλά χέρια. Άκόμα, οι κάτοικοι δέν μόδεσαν, γιά τήν ίδια αϊτία, νά ώφεληθούιν όσο θά έπρεπε άπό τήν παροχή ύδρευσης δημιουργώντας σχετική μεγάλης έκτασης έντατικές καλλιέργειες και καλλιέργειες όπωροφόρων. Τή στενότητα του κλήρου διαδέχτηκε ή έπάρκεια γεωργικής γής. Ώστό-

60. Θά μπορούσε νά ύποστηριχθεί ότι ή ίδρυση Σωματίου άπό μετανάστες του Κέντρου Άβίας φανερώνει χαμηλό βαθμό άφομοίωσης. Πάντως, σ' αυτό συντέλεσε μεταξύ άλλων και ή γενική άναγνώριση του γεγονότος ότι οι μετανάστες αυτοί είχαν σχεδόν άποξενωθεί μεταξύ τους.

σο, εξακολουθεί να υπάρχει τεχνητή στενότητα, πού οφείλεται κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους αγρούς καλής ποιότητας ανήκουν σε οικογένειες μεταναστών, πού ζουν στην Αθήνα ή αλλού και κατά ένα άλλο, στίς κοινωνικές αντίληψεις της περιοχής, πού δέν επιτρέπουν στα άρρενα μέλη να λάβουν μερίδιο της πατρικής περιουσίας πρίν από τό θάνατο του πατέρα. "Αν και ή κοινότητα έχει πολλούς βοσκότοπους στους οποίους προσθέτονται συνεχώς οι εγκαταλειμμένοι αγροί, δέν έχει κτηνοτροφία. Αίτιο είναι κυρίως ή κοινωνική υποβάθμιση του επαγγέλματος του κτηνοτρόφου και ή αμάθεια των κατοίκων πού, από φθόνο⁶¹ πολλές φορές, δέν επιτρέπουν στους βοσκούς να χρησιμοποιούν εγκαταλειμμένες από χρόνια εκτάσεις επικαλούμενοι τίτλους ιδιοκτησίας σ' αυτές.

Η κοινότητα δέν έχασε άπλως τούς νέους αλλά κυρίως τούς προοδευτικούς νέους, κι αυτό είχε άνασχετική επίδραση στην εξέλιξη της. "Όσοι τελειώσουν τό γυμνάσιο φεύγουν, γιατί πιστεύουν ότι άξιζουν καλύτερης τύχης. Οι περισσότεροι από εκείνους πού ζουν σήμερα σ' αυτήν, έχουν γραμματικές γνώσεις επιπέδου λίγων τάξεων του γυμνασίου, δημοτικό ή πιό κάτω. "Απόφοιτοι γυμνασίου είναι μόνο ό πρόεδρος και ένας κάτοικος, ό όποιος τό μισό χρόνο ζει μέ την οικογένειά του στην Καλαμάτα.

Τήν άνατροπή της κατά φύλο σύνθεσης του πληθυσμού, πού επέφερε ή μετανάστευση των άνδρων, άκολούθησε μεταβολή στον τύπο του γάμου. "Ανάμεσα στους κατοίκους του Κέντρου Άβιας ύπήρχε ύψηλό ποσοστό ένδογαμίας.⁶² "Από τό 1950 όμως και ύστερα (ιδιαίτερα κατά τή δεκαετία του 1960) ή έλλειψη άνδρων άνάγκαζε τίς γυναίκες να μεταναστεύουν στα γύρω χωριά, στην Καλαμάτα και σε άλλες πόλεις, γιά να παντρευτούν. Οι Πίνακες 10, 14 και 17 δείχνουν καθαρά τή μεταβολή αυτή.⁶³

"Ακόμα, τό γεγονός ότι οι περισσότεροι άνδρες δέν είχαν πρόθεση να μείνουν, μετέβαλε τή μορφή της προίκας, πού αποτελείτο κυρίως από γαίες, σε χρήμα, μέ άποτέλεσμα ένας άριθμός γυναικών να μεταναστεύσει γιά εργασία.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ή μεταβολή στη σύνθεση και στο μέγεθος των νοικοκυριών. "Όπως φαί-

61. Δέν είναι εύκολο γιά ένα γαιοκτήμονα να άποδεχτεί την οικονομική άνοδο του κτηνοτρόφου πού κατατάσσεται στην καλύτερη βαθμίδα της κοινωνικής διαστράμψωσης στην κοινότητα.

62. Αυτό οφείλεται σε οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους και συγκεκριμένα στο γεγονός ότι ή προίκα αποτελείτο κυρίως από χωράφια, τά όποια αναγκαστικά έπρεπε να βρίσκονται κοντά στην κατοικία του άνδρα.

63. Οι περισσότερες γυναίκες πού έχουν σαν κίνητρο τό γάμο, έχουν ηλικία μεγαλύτερη των 25 χρόνων (Βλέπε Πίνακα 12): αυτό οφείλεται στις κοινωνικές αντίληψεις της περιοχής, σύμφωνα με τίς όποιες ή γυναίκα είναι ώριμη γιά γάμο μετά τά 25 της χρόνια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17. Γάμοι στην κοινότητα του Κέντρου Άβιας κατά χρόνο τελέσεως και τόπο καταγωγής των συζύγων

Έτη	Αριθμός γάμων	Και οι δύο σύζυγοι καταγόμενοι από την κοινότητα	Ό ένας σύζυγος καταγόμενος από περιοχή εκτός κοινότητας
1929-1938	29	18 (62%)	11 (38%)
1939-1948	20	14 (70%)	6 (30%)
1949-1958	42	24 (57%)	18 (43%)
1959-1968	27	11 (41%)	16 (59%)
1969-1978	15	2 (40%)	13 (60%)
Σύνολο	133	69	64

Π η γ ή: Βιβλία γάμων της Ένορίας του Κέντρου Άβιας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18. Σύνθεση νοικοκυριών Κέντρου Άβιας (1978)

Σύνθεση	Αριθμός νοικοκυριών
Τυπική οικογένεια (άνδρας, γυναίκα και άγαμα παιδιά)	24
Τυπική οικογένεια συν γονείς του άνδρα	2
Τυπική οικογένεια συν μητέρα του άνδρα	2
Τυπική οικογένεια συν μητέρα του άνδρα και άδελφή του πατέρα του άνδρα	1
Τυπική οικογένεια συν μητέρα της γυναίκας	1
Τυπική οικογένεια συν άδελφός του άνδρα	2
Σύζυγοι (μόνοι)	15
Σύζυγοι συν μητέρα του άνδρα	3
Σύζυγοι συν άδελφός του άνδρα	1
"Ανδρας μόνος	3
Γυναίκα μόνη	6
Χήρος	1
Χήρα	7
Χήρα συν άδελφή της	1
Δύο άδελφές (μόνες)	1
Σύνολο:	70

νεται από τον Πίνακα 18 οι περιπτώσεις της τυπικής οικογένειας καλύπτουν τό 45% μόνο του συνόλου των νοικοκυριών της κοινότητας, ενώ ό μέσος άριθμός μελών των νοικοκυριών αυτών βρίσκεται πιό χαμηλά από εκείνο πού είχε ή Χώρα τό 1971 (3,08 έναντι 3,39).⁶⁴

64. Θά μπορούσαν να άναφερθούν και άλλες μεταβολές στο σημείο αυτό, όπως στην κατοικία των νυμφευμένων (αυτή παλιότερα ήταν άποκλειστικά του γαμπρού) και στην πνευματική συγγένεια. Πολύ ένδιαφέρον είναι τό γεγονός ότι στο παρελθόν ένα αξιοσημείωτο ποσοστό άναδόχων στίς βαπτίσεις ήταν άνήλικα παιδιά. Οι άνάδοχοι αυτοί πάντρεαν συνήθως τούς άναδεκτούς τους στην ηλικία του γάμου. Τό φαινόμενο αυτό εξηγείται από τό ότι ή τεχνητή αυτή συγγένεια εξυπηρετούσε και οικονομικό σκοπό, δηλαδή την άλληλοεξυπηρέτηση των συγγενών κατά

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4. Σύνθεση του πληθυσμού του Κέντρου 'Αβίας κατά φύλο και ηλικία (1978)

Άνδρες (97)

Γυναίκες (118)

Οι περισσότερες από τις δημογραφικές συνέπειες της μετανάστευσης, όπως η μείωση του αριθμού των γεννήσεων, η αύξηση των θανάτων και η ελάττωση του μεγέθους του πληθυσμού έχουν κιόλας φανεί από τα στοιχεία της φυσικής κίνησης του πληθυσμού (Πίνακας 5), ενώ η μείωση του αριθμού των γάμων φαίνεται στον Πίνακα 17. Στην κοινότητα, βρέθηκαν κατά τό χρόνο της έρευνας μόνο 215 άτομα, από τα οποία 15 ζούσαν τους μισούς περίπου μήνες του χρόνου στην Καλαμάτα. Η κατά φύλο και ηλικία σύνθεση των ατόμων αυτών φαίνεται στο Διάγραμμα 4.

Η στενότητα ατόμων, ιδιαίτερα αρρένων, στις ομάδες ηλικιών 20-45 ετών είναι κατάδηλη. Τό ποσοστό του ενεργού πληθυσμού (άτομα ηλικίας 15-65 ετών) είναι χαμηλότερο από εκείνο που είχε η Χώρα τό 1971 (62% έναντι 64%). Χαμηλότερο είναι

και τό ποσοστό των ατόμων των νεαρών ηλικιών (0-14 ετών),⁶⁵ δηλαδή 19% έναντι 25% της Χώρας, ενώ τό ποσοστό ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω παρουσιάζεται υψηλότερο (19% έναντι 11% της Χώρας) και φανερώνει γήρανση του πληθυσμού.

Τέλος, πρέπει νά αναφερθούν οι κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες της μετανάστευσης για τους ίδιους τους μετανάστες και τις οικογένειές τους. Είναι φανερό ότι η μετανάστευση νεαρών ατόμων και ιδιαίτερα εκείνων της σχολικής ηλικίας, γίνεται αίτια νά αποχωρίζονται πρόωρα τους γονείς τους και νά αφήνονται άπροστάτευτα σέ ένα περιβάλλον άγνωστο γι' αυτά.⁶⁶ Ακόμα, τά μέλη των

65. Συνείπια αυτού είναι νά συζητείται τό κλείσιμο του ενός από τά δύο σχολεία της κοινότητας λόγω έλλειψως μαθητών.

66. Η σχέση μεταξύ παιδικής έγκληματικότητας και διαλυμένων οικογενειών που υποστηρίζεται από πολλούς έγκληματολόγους έχει άποδειχθεί και μέ εμπειρικές έρευνες όπως των Clifford Shaw και Henry McKay: *Social Factors in Juvenile Delinquency* (Βλέπε Jackson Toby, «The differential impact of family disorganization», εις M. Wolfgang, L. Savitz, N. Johnston (eds): *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley, 1967, σελ. 331-338, όπου έ-

την περίοδο της σοδειάς. Ο σκοπός αυτός εκπληρώνετο καλλίτερα στην περίπτωση που οι συγγενείς ήσαν άτομα της ίδιας περιπού ηλικίας.

οἰκογενειῶν, πού ζοῦν τό μισό χρόνο στήν πόλη καί τόν ἄλλο μισό στό χωριό, ἀποτελοῦν περιπτώσεις ἀτόμων τοῦ περιθωρίου⁶⁷ μέ κίνδυνο ἐκτροπῆς τους σέ παράνομες δραστηριότητες.

οἱ συνέπειες τῆς μετανάστευσης στή Μάνη

Ὅσα ἐκτέθηκαν γιά τίς συνέπειες τῆς μετανάστευσης στό Κέντρο Ἀβίας, μπορεῖ νά θεωρηθοῦν ὅτι ἰσχύουν γιά τό σύνολο τῆς Μάνης μέ τή διαφορὰ ὅτι τά φαινόμενα ἔχουν λάβει ἐκεῖ ὀξύτερη μορφή. Στήν ἐπαρχία Οἰτύλου, οἱ θάνατοι ξεπέρασαν σέ ἀριθμό τίς γεννήσεις ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1960 κιόλας (Βλέπε Πίνακα 3). Ἡ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ

ξηγοῦνται καί τά αἷτα τῆς μικρῆς σχέσης πού ἐδείξε ἡ ἔρευνα τῶν Shaw καί McKay).

67. Τόν ὁρο Περιθωριακός Ἀνθρώπος (Marginal Man) ἀνέφερε πρῶτος ὁ Park στό ἔργο του *Race and Culture*, Glencoe, The Free Press, 1950 καί τόν ἐπεξεργάστηκε ἀργότερα ὁ Stonequist.

κατά φύλο καί ἡλικία (ἂν ἐξαιρεθεῖ ἡ ὁμάδα 0-14 ἐτῶν) εἶχε λάβει τό 1971 τή μορφή ἀντίστροφης πυραμίδας σέ ὅλες τίς ἐπαρχίες. Ἀκόμα, τό πλέγμα τῶν θεσμῶν πού χαρακτηρίζουν τή δομή τῆς μανιατικῆς κοινωνίας ἔχει καταστραφεῖ ἡ ἀλλοιωθεῖ σοβαρά.⁶⁸ Ἡ μετανάστευση ὀδήγησε τελικά στήν ἐκκένωση τῆς περιοχῆς⁶⁹ μέ ἀποτέλεσμα νά φαίνεται ἀδύνατο μέ τίς σημερινές συνθήκες νά συγκρατηθεῖ ὁ λίγος πληθυσμός πού τῆς ἀπόμεινε. Μόνο τολμηρά μέτρα, σάν τή δημιουργία ἰσχυρῶν πόλων ἑλξεως, τίς εὐρείας ἔκτασης κοινωνικές παροχές καί ἀλλαγές στό καθεστῶς γαιοκτησίας, θά ἦταν ἴσως δυνατό νά ἀναβιώσουν τή Μάνη.

68. Οἱ περισσότερες ἀπό τίς μεταβολές πού ἀναφέρθηκαν γιά τό μέγεθος τῆς διαθεσίμου γῆς, τήν ἐνδογαμία, τό θεσμό τῆς προίκας, τήν κατοικία τῶν νυμφευμένων κτλ., διαπιστώθηκαν καί στό Σκουτάρι (Βλέπε P.S. Allen, ὅπου παραπάνω).

69. Ἡδὴ ἀπό τό 1963 ὁ Benjamin Ward ἔγραφε ὅτι ἡ ἐξοδος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μάνης ἔχει σχεδόν ὁλοκληρωθεῖ (Βλ. B. Ward, *Ἑλληνική Περιφερειακή Ἀνάπτυξη*, Ἐκδοσὶς ΚΟΕ, Ἀθῆναι 1973, σελ. 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀθανασίου Σ., Ἐξωτερικὴ μετανάστευσις καὶ πληθυσμιακὴ ἐξελίξις.
P.S. Allen, *Social and Economic Change in a Depopulated Maniat Community*, 1973.
Βαγιακάκου Δ., *Μάνη (Μέσα Μάνη)*, Ἀθῆναι 1968.
Βαγιακάκου Δ., *Οἱ Μανιάται τῆς διασπορᾶς - Α' οἱ Μανιάται τῆς Κοραϊκῆς*, Ἀθῆναι 1970.
Bakewell J., *Economy and Population Movements in the Peloponnese of Greece*, NCSR, Athens 1972.
Δασκαλάκη Ἀπ., «Σύντομη Ἱστορία τῆς Μάνης», *Χάρτης τῆς Μάνης*, ἐκδ. Μανωλάκου, Πειραιεύς 1925.
Dracopoulou E., *Immigration and Assimilation: The Greeks of Lowell*, Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 19-20, 1974.
KKEA, *Essays on Greek Migration*, 1967.
ΕΕΥΕ, Ἀπογραφὴ Πληθυσμοῦ ἐτῶν 1920-1971.
ΕΕΥΕ, Στατιστικὴ τῆς Φυσικῆς Κινήσεως τοῦ Πληθυσμοῦ ἐτῶν 1956-1974.
ΕΕΥΕ, *Λεξικὸ Δήμων, Κοινοτήτων καὶ Οἰκισμῶν* τῆς Ἑλλάδος.
ΕΕΥΕ, Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς ἐτους 1976.
ΕΕΥΕ, Ἐκθέσις δοκιμαστικῆς ἐρευνῆς ἐπὶ τῶν κινήσεων καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς μετανάστευσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, Ἀθῆναι, 1962.
Κάσση Κ., *Ἱστορία τῆς Μάνης*, Ἀθῆναι, 1977.
Kayser B., *Ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Ἑλλάδος*, ΕΚΚΕ, 1968.
Kayser B., *Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος*.
Κουρβετάρη Γ., «Πρῶτη καὶ δευτέρη γενεὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Σικάγου», Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν 2-3, 1970.
Λάμπρου Σ., «Ὁ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα εἰς Τσοκάναν ἐξοικισμὸς τῶν Μανιατῶν», *Νέος Ἑλληνομνημον* 2, 1905.

- Μαγκανάρη-Σωρόκου, «Οἱ ἀπόδημοι Ἑλληνες», Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 2-3, 1970.
Moustaka C., *The Internal Migrant*, NCSR, Athens 1964.
Νικολινάκου Μ., (ἐκδ.) *Οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ μετανάστευση στὴν Ἑλλάδα*, Κάλβος, 1974.
Μητσού Ι., «Μετανάστευσις καὶ παλιννόστησις» Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 2-3, 1970.
Παπαγεωργίου Κ., «Τό περιφερειακὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος», Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 13, 1972.
Ρέππα Π., *Προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς μετακίνησεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου*, ΑΤΕ, Ἀθῆναι 1977.
Παρασκευοπούλου Ι.Ν., *Στατιστικὴ Ἐφημερισμένη εἰς τὰς Ἐπιστάσεις τῆς Συμπεριφορᾶς*, Ἰωάννινα, 1974.
Pressat R., *Κοινωνικὴ Δημογραφία* (μετ. Ι. Καβάσιλα), ΕΚΚΕ, 1975.
Τσαοῦση Δ., *Μορφολογία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἀθῆναι 1971.
Φύλια Β., *Προβλήματα Κοινωνικοῦ Μετασχηματισμοῦ*, Παπαζήσης, Ἀθῆναι 1974.
Φύλια Β., *Κοινωνία καὶ Ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα — Ἡ νόθα ἀντικοιποίηση*.
Φράγκου Δ., «Ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευσις κατὰ τὴν περίοδον 1966-1971», Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 21-22, 23, 1974-75.
Χουλιαράκη Μ., *Γεωγραφικὴ, Διοικητικὴ καὶ Πληθυσμιακὴ Ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος (1821-1971)*, Ἐκδ. ΕΚΚΕ, 1974.
Vlachos E., *The Assimilation of Greeks in the United States*, ΕΚΚΕ, 1968.
Υπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, *Ἀνάπτυξη Προβληματικῶν Περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος*, Ν. Πελοποννήσου 1973.
Wolfgang M. κτλ. (eds) *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley, 1967.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἑρωτηματολόγιο

[illegible]